

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE ÇAYIR VE MERALARIN HAYVANCILIĞIN GELİŞİMİNE OLAN ETKİLERİ (1923-1960)

THE EFFECTS OF MEADOWS AND RANGES ON THE DEVELOPMENT OF ANIMAL HUSBANDRY IN THE REPUBLICAN PERIOD OF TURKEY (1923-1960)

Nadir YURTOĞLU*

Geliş Tarihi/Received:08.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted:30.05.2020

YURTOĞLU, Nadir, (2020), "Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)", Belgi Dergisi, C.2, S.20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2429-2455.

Öz

Cumhuriyetin ilanından 1960’a kadar olan dönemde hayvancılığın gelişimi bakımından Türkiye’de çayır ve mera arazilerinin mevcut durumu ile bu durumun ekonomiye olan yansımaları makalenin konusunu teşkil etmektedir. Çalışma, Cumhuriyetin İlk Dönemi’nde Türkiye’de çayır ve mera arazileri (1923-1950); DP Dönemi’nde hayvancılığın gelişiminde çayır ve mera arazileri (1950-1960) ile sınırlandırılarak iki dönem dâhilinde ele alınmıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde çayır ve mera arazilerinin durumunun ekonomiye olan yansımaları sayısal veriler ışığında değerlendirilmiştir. Çalışmanın kaynak materyalini, Başkanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, resmi yayınlardan; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, kanunlar ve tutanak dergileri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, istatistik yıllıkları ve dönemin süreli yayınları arasında bulunan tarım ve ekonomi dergilerinin makaleleri oluşturmaktadır. Çalışmada elde edilen sonuçlar şunlardır: Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hayvancılığın gelişimi için mera ve çayır arazilerine önem verilerek bunlardan en yüksek düzeyde verim alınmaya çalışılmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında bu arazilerin ihtiyacı karşılayamaması yüzünden hayvan yemi konusunda sıkıntı yaşanması, alternatif yem ürünleri üzerinde yapılan çalışmaları hızlandırmıştır. Savaş yıllarında, ordunun saman, arpa, yulaf, ot ve hayvan yemi sıkıntısı çekmesi, hurda kuru üzüm, geven, keçiyoynuzu, kuru yonca otu gibi alternatif yemlerden yararlanma tedbirlerini meydana getirmiştir. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı hayvan yemlerine ayçiçeği, pancar küspesi, incir, üzüm gibi bazı maddelerin ilave edilmesini de göz önünde bulundurup bunların beslenmede kullanılması yönünde gerekli tecrübelerin yerine getirilmesi için Ziraat Kimya Enstitüsüne talimat vermiştir. Neticede adı geçen bu kurum tarafından üzümün atlara istenildiği kadar verilebileceği, ayçiçeğinin ise hayvanlara günde bir kg kadar yedirilebileceği tavsiye edilmiştir. Bunlara ilaveten Milli Savunma yetkilileriyle bir kısım uzmanların gerçekleştirdiği ortaklaşa deneme faaliyetlerinde, pancar küspesinin kepek ve samanla harmanlanarak veya ayrı olarak atlara verilmeye çalışıldığı görülmektedir. DP’nin 14 Mayıs 1950’de yönetime gelmesiyle birlikte çayır ve mera arazileriyle ilgili yasal boşluğun giderilmesi yönünde kanuni düzenlemelere gidildiği bilinmektedir. Ardından Prof. Dr. Ömer Tarman tarafından Orman Çiftliği, Ziraat Fakültesi ve Lalahan Enstitüsünde Tarım Bakanlığı ile işbirliği yapılarak mera araştırmaları yürütülmüş, Eskişehir ve Ankara tohum ıslah ve deneme istasyonları, tohum üretimi ve yem bitkisi münavebesi hususundaki çalışmalarını araştırma kapsamına dâhil etmiştir. Dahası Konuklar Teknik Okulu, Yalova Deneme ve Üretim Çiftliği ve Orman Çiftliğinde de çayır, mera ve hayvan yemi araştırmaları sürdürülerek, bu araştırmaların diğer kuruluşlara yayılması öngörülmüştür. Yapılacak bu çalışmaların gerekli finansmanını temin etmek için bütçeden belli ölçüde ödenekler de ayrılmıştır. 1952 yılından 1960’a

*Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Kastamonu/ Türkiye, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7478-3149>)

kadar olan dönemde köy çayır ve meralarının ıslahı ile toplu köy yoncalık ve korungalıkları tesisi için Tarım Bakanlığı bütçesinden toplamda 9.500.000 liralık bir ödenek tahsis edilmiştir. DP Döneminde mera ve çayır alanında yapılan faaliyetler yeni girişimlerle desteklenmiştir. Bu dönemde pancar ve pamuk sulu münavebe alanlarıyla meyvelikler altında ara ziraatı olarak hayvan yemi bitkilerinin üretimi için çabalar da sarf edilmiştir. Bu yöntem köylülerde de alaka uyandırdığından zamanla gösteri olmaktan çıkarak halkın benimsediği bir tarım tekniği haline sokulmuştur. Ayrıca devlete ait arazi ve çiftliklerin bir bölümünün toprak ve mera sıkıntısını gidermek için ayrıldığı da kabul edilmektedir. Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğüne bağlı Gözlü Devlet Üretim Çiftliğinin 30 bin dekarlık arazisi Zengen, Başhöyük ve Sarayönü gibi çevre köylerinin mera ve tarla ihtiyacını karşılamak için tasfiye edilmiştir. Meraların ıslahıyla yonca ve korungalıklarının kurulması için Tarım Bakanlığı bütçesinden milyonlarca liralık payın ayrılması, yüzlerce köyde 10 binlerce dönüm yoncalık, korungalık ve numune meraları meydana getirilip hayvanların beslenmesinin temin edilmesiyle milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çayır ve Mera Arazileri, Yoncalık, Korungalık, Fabrika Yemi, Hayvancılık.*

Abstract

This study used numerical data to address the current situation of meadows and ranges and their contribution to Turkish economy from the establishment of the Republic until 1960. The study covered the subject matter in two periods; (1) meadows and ranges in the first period of the Republic (1923-1950) and (2) meadows and ranges during the Democrat Party Period (1950-1960). Data were collected from the Presidency Republican Archive Documents, Memorandum Diary of the Grand National Assembly of Turkey, laws and minute books, Official Gazette of the Republic of Turkey, annual statistics, articles on agriculture and economic journals and periodicals. The results are as follows: From the first years of the Republic on, meadows and ranges were attached great importance for the maximization of their efficiency and for the development of animal husbandry. However, during World War II, meadows and ranges fell short of meeting the demand for feed stuff, and therefore, research on alternative feed stuff gained momentum. Due to the shortage of straw, barley, oats, and grass, necessary measures were taken to take advantage of alternative produce such as raisins, astragalus, carob, and dried clover to keep supplying the army with animal feed during the war years. The Ministry of National Defense also considered adding such produce as sunflower, beet pulp, fig and grape to the animal feed and instructed the Agricultural Chemistry Institute (ACI) to take steps to use those produce as animal feed. Therefore, ACI recommended that horses be fed grapes as much as necessary and that animals be fed maximum one kg of sunflower per day. What is more, National Defense officials and some experts conducted trials together and fed animals beet pulp mixed with bran and straw or only beet pulp. After the Democrat Party (DP) came to power on May 14, 1950, it introduced legal reforms to eliminate the legal gaps regarding meadows and ranges. In collaboration with the Ministry of Agriculture, Prof. Dr. Ömer Tarman then conducted studies on ranges at the Forest Farm, Faculty of Agriculture, and Lalahan Institute, and also incorporated his research on Eskişehir and Ankara seed breeding and test stations, and seed production and feed crop rotation to those studies. Moreover, research was carried out on meadows, ranges and animal feed at the Konuklar Technical School, Yalova Breeding and Production Farm, and Forest Farm, with the projection that such research were also to be carried out widely in other organizations. A certain amount of fund was allocated from the budget for those studies. A total of 9,500,000 Liras was allocated from the budget of the Ministry of Agriculture between 1952 and 1960 for the reclamation of village meadows and ranges and for mass village clover fields and sainfoin plants. During the DP period, initiatives were also taken to support the activities on ranges and meadows. Much effort was put to animal-feed cropping, and intercropping was performed under beet and cotton rotation land and orchards. Intercropping also drew villagers' attention and eventually ceased to be a demonstration and turned into an agricultural technique used by them. Some of the state lands and farms were allocated to make up for the shortage of plots of land and ranges. A 30.000-decare land of the Gözlü State Production Farm under the General Directorate of State Production Farms was cleared out to make up for the shortage of range and land in the surrounding villages, such as Zengen, Başhöyük, and Sarayönü. With the reclamation of the ranges, the Ministry of Agriculture allocated millions of Liras from its budget for clover fields and sainfoin, and tens of thousands of acres of clover fields, sainfoin, and sample ranges were created in hundreds of villages. All these developments made significant contributions to the national economy.

Keywords: *Meadows and Ranges, Clover Fields, Sainfoin, Factory Feedstuff, Animal Husbandry.*

GİRİŞ

Çayırlar tohumla ot yetiştirilip biçilen alanlar; mera arazileri ise hayvan sürülerinin otlatıldığı sahalar olarak bilinmektedir.¹ İnsanoğlunun hayat sahnesine çıktığı andan itibaren meralarla yakından ilgilendiği kabul edilmektedir. Çayır ve meralar tarihin her döneminde hayvanların dolayısıyla da insanların beslenmesinde önemli rol oynamıştır. Bu alanlar hakkındaki ilk yazılı bilgilere MÖ 2000-1200 yılları arasında yaşamış Hititlerin düzenledikleri ünlü Kanunlarında rastlanmaktadır. Anadolu’da varlığını sürdüren bu kavim tarafından hazırlanan Kanunlardan 35. maddede, çobanın görev ve yetkileri içerisinde, Parkalla kasabasında bir sığır için 0,405 hektarlık bir mera alanına ihtiyaç duyulduğu şeklinde bahsedilmiştir. Dahası, MS 50 yıllarında yaşayan ünlü Romalı Yazar Columella, iki bin yıl önce Roma’da suni meraların kurulduğunu belirtmiştir.²

Anadolu arazisi tarih boyunca yüksek yayla ve dağlarla kaplı olması nedeniyle engebeli bir konumda yer almıştır. Dağlar, ülkenin genellikle doğu bölgesi ile kıyılarında toplanarak, takriben 2.000-2.300 metreye kadar yükseklikte yer yer mera bitkileriyle birlikte ormanlarla örtülmüştür. Bu rakımın üzerinde bulunan Ağrı Dağı gibi daha yüksek dağların zirvesinde bile uygun mera bitkilerine rastlanmıştır. Mera arazileri de geçmişten buyana ülkenin verimli toprakları gibi erozyona maruz kalarak, tahribata uğramıştır. Ayrıca bir kısım yerlerde otlatılma kapasitesinin üzerinde ve aşırı biçimde bu arazilerden istifade edilmeye çalışılması, tahribatin boyutunu daha da artırmıştır.³

Erozyonun önlenip verimliliğin artırılmasında öncelikle hedef toprakların yem, çayır ve mera bitkileriyle donatılması görülmüştür.⁴ Arazilerin rüzgâr ve yağış nedeniyle zarara uğrayıp kaybolmasını önlemede ekilmesi zorunlu münavebe bitkileri olan yem bitkilerinden yararlanılması, bu bitkilerin toprağı yerinde tutarak kökleriyle ona besin maddesi vermesi bakımından gerekli kabul edilmiştir. Örneğin, iki yıl hayatta kalabilen baklagillerden bir yem bitkisinin toprakta bıraktığı kök ve anız kurusu miktarı, biçilen ottaki kuru maddenin %80’ine karşılık gelmiştir. Dahası aynı tür bitkilerden üç yıl yaşayabilenleri toprağın 30 cm derinliğine kadar nüfuz ederek dönüm başına 12 kg saf nitrojen verebilmiştir. Buna ilaveten yem, çayır ve mera bitkilerinden üretilen yeşil, kuru ve tane halindeki yemlerin evcil hayvanların beslenmesi için doğal ve ekonomik olan besinleri meydana getirmesi,

1 Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1962, s. 217; Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi Bünyesi*, Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Yayınları, İstanbul, 1967, s. 155; Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, Met/er Matbaası, İstanbul, 1978, s. 198; Çayır arazileri ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. Ekrem Üzümeri, “Çayır”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul, 1948, s. 239-240; Avrupa’da çayır ve meracılığının öncülerinden biri olarak kabul edilen Alman İlim Adamı Thear Alborch, 13. Asırda Alman Ziraat Reformunun esaslarını oluştururken Çayır, tarla ziraatının anasıdır demiştir. Yani çayır üretimi işletmenin hayvan yemini karşılarken, hayvanların gübre üretimi de tarla toprağının değerini yükseltmiştir. Bir ananın yavrusunu sütü ile besleyerek güç kazandırdığı gibi iyi ve bol çayır otu olmadan rasyonel hayvancılık yapılamayacağı tespit edilmiştir. Vecdet Erkun, “Hayvancılığımızın Kalkınmasında Çayır ve Meracılığın Önemi”, İktisadi Yürüyüş, C. 11, S. 248, Yıl: 11, 30 Nisan 1950, s. 6.

2 Hayrettin Ekiz, Çayır ve Mera Yönetimi, <https://docplayer.biz.tr/106669877-Cayir-ve-mera-yonetimi-prof-dr-hayrettin-ekiz-2017.html>; Erişim Tarihi: 06.05. 2020.

3 H. Cahit Yürüker, “Yurdumuzda Tabiatı Koruma Yönünden Meraların Önemi”, *Tabiat ve İnsan*, S. 1, Yıl: 2, Ocak 1968, s. 46-47.

4 Reşat Aktan, *Türkiye İktisadi*, C. 1, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1968 s. 53; <http://www.bingol.edu.tr/documents/Tarla%20Bitkileri.pdf>, Erişim Tarihi: 06.05.2020.

bu bitkilerin tarımda ne kadar önemli olduğu gerçeğini ortaya koyması bakımından iyi bir örnek teşkil etmiştir.⁵

Hayvanların beslenmesinde temel yem kaynağını çayır ve meralardan elde edilen otların oluşturmaları, tüketilen ham proteinin %68,70'i ile nişastanın %62,14'ünün bu alanlardan sağlanmasına yol açmıştır. Bu durum, çayır ve meraların zengin ot alanlarına sahip olmasından ziyade geniş sahaları işgal etmesinden kaynaklanmıştır.⁶

1. Cumhuriyetin İlk Dönemi'nde Türkiye'de Çayır ve Mera Arazileri (1923-1950)

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hayvancılığın gelişimi için mera ve çayır arazilerine önem verilerek bunlardan en yüksek düzeyde verim almaya çalışılırken, arazilerin kullanımı ile ilgili zaman zaman anlaşmazlığa da düşülmüştür. İstanbul Küçükçekmece'de baruthane inşa edilmesi için, Hekimbaşı Hulusi Mehmet Arif Efendiye ait Azatlı Çiftliğinde hazine mülkünden olan Angorya çiftliği ile Haramidere çayırının 10 Cemaziyelevvel 1240 (31 Aralık 1824) tarihinde Hazine-i Hassa adına mübadeleden istimlak edildiği anlaşılmıştır. Sonradan bu arazi hakkında hazine ile bazı kişiler arasında ortaya çıkan kullanım anlaşmazlığı nedeniyle mübadele ve istimlak hakkındaki fermanın mahkemeye ibraz edilmesi için onaylı bir suretinin İstanbul İli Yazı İşleri Birimine gönderilmesi, 19 Ekim 1929'da Başbakanlık Yüksek Müsteşarlığından talep edilmiştir.⁷

Bu süreçte ortaya çıkan 1929 Dünya Ekonomik Krizinin 1933 yılında etkisini daha da derinden hissettirmeye başlaması, hayvan fiyatlarının fahiş bir şekilde düşmesine yol açmıştır.⁸ 1932 yılında 50-60 lira olan öküz, 1933'de 10-15 liraya; 40-50 lira olan inek, 10-15 liraya; 130-200 lira olan deve 50-60 liraya; 10-15 lira olan dana 4-7 liraya ve 10-15 lira olan keçi, 3-3,5 liraya düşmüştür.⁹

Krizin etkilerini devam ettirdiği sıralarda Kars'ın Zarşat Yaylasında hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşma ve bu süre sonunda bütün yatırımlarını hazineye bırakma şartıyla adı geçen

5 Ömer Tarman, "Türkiye'de Hayvan Yemi Çayır ve Mera Davası", *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Zirai Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 92; Hayvan yemi ihtiyacının karşılanmasında hububat üretiminin de etkili olduğu görülmektedir. Hububat sorunları ile ilgili bilgi almak için Bk. Osman Tosun, "Türkiye'nin Hububat Problemleri", *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Zirai Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 93-98; Ayrıca Tarımın gelişmesi için Türkiye'de var olan elverişli şartlar hakkında bilgi almak için Bk. Hamdi Unat, "Köy Kalkınmasında veya Zirai Kalkınmada Ziraat Teşkilatının Rolü", *Ziraat Dünyası*, S. 31, Yıl: 3, Ağustos 1952, s. 6.

6 Murat Altın, *Erzurum Şartlarında Azot, Fosfor ve Potasyumlu Gübrelerin Tabii Çayır ve Meranın Ot Verimine, Otun Ham Protein ve Ham Kül Oranına ve Bitki Kompozisyonuna Etkileri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1972, s. 1; Hüseyin Zengin, *Erzurum Aşkale Yöresinde Tabii Çayır ve Meralarda Bulunan Bitkiler, Yoğunlukları ve Oluşturdukları Topluluklar Üzerine Çalışmalar*, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1993, s. 1; Zeytinoğlu, a.g.e., s. 199.

7 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-102-18, Tarih: 04.11.1929.

8 Hayvan fiyatlarının düşmesinden evvel en büyük sorun et piyasasının yükselmesidir. İstanbul belediyesi et fiyatlarını yükselttiği gerekçesiyle hayvan borsasını kapatmak istemiştir. Ancak borsa sorumlusu, et fiyatlarının artışı mezbahe vergisinin yüksek oluşuna bağlamıştır. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. "Et Fiyatı", *Milliyet*, 12 Ocak 1931, Sayı No: 1769; "Et Fiyatları Niçin Pahalı", *Vakit*, 12 Ocak 1931, Sayı No: 4675; 1929 Dünya Ekonomik Krizi etkilerinin devam ettiği süreçte, 29 Ağustos-5 Eylül 1931 tarihleri arasında Bursa'da bir hayvan panayırının düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. "Bursa'da Hayvan Sergisi Açılacak", *Yarın*, 9 Ocak 1931, Sayı No: 382.

9 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 50. Birleşim, 15.05.1933, s. 82; 1934 yılının aralık ayı başlarında Maliye Bakanlığı tetkik bürosunca Hayvanlar Vergisi Kanunu üzerinde çalışmalar başlatılırken, bilhassa küçükbaş hayvan vergisinde indirimle gidileceği tespit edilmiştir. "Hayvanlar Vergisi Kanunu Üzerinde Tetkikler", *Ulus*, 2 Aralık 1934, Sayı No: 4798.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

yaylanın yedi yıl süre ve bin lira bedelle Arapçayırı kazasının Kemah köyünden Hüseyin Paşaya kiralınması, 21 Haziran 1931 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.¹⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında hayvancılığın gelişimi ve yem üretimi konusunda önemli bir işlevi yerine getiren işletmelerden biri de Karacabey Harasıdır. 1924 yılında kurulan Karacabey Harası, bir yandan hazineye ait Karacabey Çiftlikleri adıyla bilinirken öbür yandan modern tesisleri ve damızlıklarının yüksek vasıflarıyla da tanınmıştır. Çifteler’den getirilen 10 baş aygır ve 95 kısırağın haranın temelini teşkil ettiği de bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Burada İngiliz, Yarımkan Arap, Nonius, Karacabey Noniusları ve Konkur at türleri üzerinde üretim gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Safkan Montofon, Yarımkan Montofon, Bozkır(Plevne) ve manda türü de yetiştirilirken, 1928-1934 yılları arasında Macaristan ve Almanya’dan getirilen merinos koç ve koyunlarının büyük bir kısmı burada çoğaltılmış, kalanı da üretilmesi için halka dağıtılmıştır. Bu nedenle Türkiye’de merinos davasının temelini Karacabey harasının teşkil ettiği kabul edilmektedir. Yine 1928 yılında harada bulunan eski tip saz ahırlar yıkılarak yerlerine modern ağıllar inşa edilmiştir. 1935 yılına gelindiğinde işletmedeki koyunculuk şubesinin Merinos Yetiştirme Çiftliği haline getirildiği de bilinmektedir. Zamanla artan hayvan sayısına karşı hara arazisinin ihtiyacı karşılayamaması, 1943’de Bandırma civarındaki Tekir Çiftliğinin istimlak edilerek hayvanların buraya taşınmasına yol açmıştır. Karacabey Harasında hayvanların beslenmesini temin etmek amacıyla tarımla da uğraşılması, buranın büyük bir ziraat işletmesi haline dönüştürülmesinin önünü açmıştır. Kızılhan, Gerdeme, Merkez ve İsmetpaşa çevrelerinde münavebe yöntemiyle yapılan tarımda; buğday ve arpanın yanı sıra, hayvanların beslenmesinde ihtiyaç duyulan yulaf, bakla, keten tohumu, burçak, bezelye, yem pancarı, yem havucu ve mısır gibi ürünler yetiştirilmiştir.¹¹

Bu dönemde hayvanların beslenme ihtiyacını karşılamada yaylak, otlak, çayır ve meraların ne denli önemli olduğu bilinen bir gerçek haline gelmiş, 1934 yılı itibarıyla 3.421.001 hektar çayır, 2.876.798 hektar otlak ve yaylak, 38.031.624 hektar mera arazisi, ülke yüzölçümünün %58,12’sini teşkil etmiştir.¹²

10 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 21-44-9, Tarih: 21.06.1931; Bu dönemde meralarla ilgili ferman suretlerinin de yazışmalara konu edildiği bilinmektedir. Bandırma’nın Küleflî köyündeki meraya ait ferman sureti isteğiyle ilgili 03.04.1929 sevk tarihli ve 5/310 dosya numaralı evrakın ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-102-4, Tarih: 03.04.1929; Yine Elazığ’ın Çemişgezek kazasına bağlı Hırsır köyü merasına ait ferman sureti isteği ile ilgili 05.08.1930 tarih ve 5/419 dosya numaralı evrakın ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-102-34, Tarih: 05.08.1930; Cumhuriyetin ilk yıllarında meralarla ilgili ferman suretlerinin yazışmalara konu edilmesine devam edildiği görülmektedir. Akçaabat’ın İhtimena köyü yayla ve merasına ait ferman suretinin çıkarılması ile ilgili Hafız Hamdi adında birinin Başbakanlığa yazdığı 2 Nisan 1931 tarihli dilekçeye Hazine-i Evrak’ın cevap verdiği görülmektedir. Bu belgenin ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-103-11, Tarih: 02.04.1931; Çankırı’nın Şabanözü nahiyesi ahalisine ait yayla ve merayla ilgili fermanın sureti hakkındaki 15 Temmuz 1931 tarihli belgenin ayrıntıları için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-103-18, Tarih: 15.07.1931; Malatya’nın Eğin ilçesi Pegir köyünün mera ve otlak hakkındaki ferman suretinin Hazine-i Evraktan gönderildiği ile ilgili 24.08.1931 tarih ve 6/2403 numaralı belge hakkında bilgi almak için Bk. BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-103-20, Tarih: 24.08.1931.

11 İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, 1951, s. 224-225.

12 İGM, *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, Yayın No: 93, Ankara, 1937, s. 4; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 65; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 141, Ankara, 1940, s. 104; İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 159; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 160, Ankara, 1941, s. 110; İGM, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 192; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 110; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1948, s. 109; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 141; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 219; İGM, *İstatistik Yıllığı 1948*, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 249; İGM, *İstatistik Yıllığı 1949*, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 155; İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 332, Ankara, 1951, s. 230.

Ayrıca hayvanların ıslahı ve damızlık olarak yetiştirilmesi için de mera ve çayırliklardan istifade yoluna gidilmiştir. Doğu bölgesinde damızlık üretimi tesisine uygun görülen Kars'ın Göle kazasında hazineye ait Şerefiye köyü ile yine Kars merkez kazasına bağlı Cılavuz mevkiindeki Akpınar ve İsa Çayırında, inekhane, tay çiftliği ve boğa yetiştirme istasyonlarının tesis edilmesi planlanmıştır. Bu yerlerin 904 sayılı *Islahı Hayvanat Kanununun* 5. maddesine göre Tarım Bakanlığına tahsisi, Bakanlar Kurulunun 15 Eylül 1936 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.¹³

Merinos koyunlarının yetiştirilmesinde beslenme ihtiyacını gidermek çayır ve mera çalışmaları da yürütülmüştür. 2582 sayılı *Merinos Koyunlarının Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumunun Üretilmesi Hakkında Kanun* gereğince binlerce koyunun üretilmesi için 1938, 1939, 1940 yıllarında yapılacak masraflar içinde yetiştirme çevrelerinde meydana getirilecek yoncalık, çayırık ve hayvan yemi tarımı için gerekli tohumların tedarik ve satın alınarak merinos yetiştiricilerine ücretsiz verilmesi yer almıştır. Ayrıca merinos çiftliğinde ziraat, çayır ve mera işlerinin yürütülmesi için lâzım gelen harcamaların yanı sıra çiftlik için kiralanacak mera ve ağılar için Karacabey harasına ücret ödenmesi ve meraların ıslahı için gerekli harcamaların yapılması, merinos yetiştirici ile ilgili diğer bazı çalışmaları teşkil etmiştir.¹⁴

Bu arada Tarım Bakanlığına devredilmiş bulunan Yozgat'taki Midilliçoğlu Çiftçiliğinin hayvancılık ve hayvan yemi bitkileri yetiştirme amacıyla Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumuna devri, 3308 sayılı Kanunun 5. maddesinin 2. fıkrasına uygun olarak Bakanlar Kurulunun 23 Ocak 1939 tarihli toplantısında onanmıştır.¹⁵

Aynı yılda TBMM'de yapılan bütçe görüşmeleri esnasında söz alan Tokat Milletvekili Galip Pekel, Türkiye'de mera ve baltalık halindeki arazilerin dağıtımı ile ilgili bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre: Kalkınmakta yardıma muhtaç 17 buçuk milyondan 18 milyona yaklaşan ülke nüfusunun dörtte üçünü çiftçiler teşkil etmektedir. Bunların %50'sinden fazlasının gerekenden daha az toprağı vardır. Bir çiftçinin kalkınması için yapılacak en önemli uygulama ona toprak temin etmektir. Hâlbuki Türkiye'de mera ve baltalık halinde birçok toprak boş haldedir. Toprakların boş, çiftçilerin de topraksız kalmaması için bu alanların dağıtılması, ülkenin hayrına olan bir hizmettir. Hükümet bu konuyla ilgili 1939 yılı bütçesine ödenek tahsis ederek bir an önce icraata başlamalıdır.¹⁶

Bu sözlerin ardından kısa bir süre sonra başlayan II. Dünya Savaşı yıllarında, ordunun arpa, yulaf, saman, ot ve hayvan yemi darlığı çekmesi, kuru yonca otu, geven, keçiboynuzu, hurda kuru üzüm gibi alternatif yemlerden faydalanma tedbirlerini ortaya koymuştur.¹⁷

13 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 68-75-17, Tarih: 15.09.1936.

14 TBMM, *Zabit Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: F, C. 2, 22.05.1939, s. 50; TBMM, *Zabit Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, s. 44; TBMM, *Zabit Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.06.1940, s. 32; 5 Temmuz 1934 tarih ve 2582 sayılı Kanun hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 05.07.1934, s. 988; *Resmi Gazete*, Sayı No: 2752, 15 Temmuz 1934.

15 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 85-117-4, Tarih: 23.01.1939; 3308 sayılı *Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu Hakkında Kanunun* 5. maddesinin 2. fıkrası için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 07.01.1938, s. 101-102; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3807, 13 Ocak 1938; 1939-1940 yılı kışının yağışlı ve verimli geçmesi, Trakya'da tarım ürünlerinin yanı sıra, ot, yulaf ve yonca gibi hayvan yiyeceklerinin de bol yetişmesini temin etmiştir. Bu konu ile ilgili Bk. "Trakya'da Hasat İşleri Başladı", *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941, Sayı No: 4740-384.

16 TBMM, *Zabit Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: F, C. 2, 14. Birleşim, 22.05.1939, s. 162.

17 İsfendiyar Esat Kadaster, "Birkaç Yardımcı Yem Üzerinde İncelemeler", *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 19, Yıl: 5, Nisan 1948, s. 103; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 301; II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1942 yılının ocak ayında 10 yaşına kadar çift ve koşum hayvanıyla 8 yaşına kadar mandaların alım satım ve kesimi Koordinasyon Heyeti Kararıyla yasaklanmıştır. Tarım faaliyetlerinde kullanılan bu hayvanların deri fiyatlarının

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

Savaş esnasında ordu hayvanlarının ihtiyaç duyduğu gıdaların tedariki başlı başına bir sorun teşkil ettiğinden, Milli Savunma Bakanlığı hayvan yemine pancar küspesi, ayçiçeği, üzüm, incir, gibi bazı maddelerin ilavesini düşünerek bunların yedirilmesinde gerekli denemelerin yapılması için Zirai Kimya Enstitüsüne bilgi vermiştir. Zirai Kimya Enstitüsü, 30 Kasım 1940 tarihli raporunda atlara istenilen miktarlarda üzüm yedirilebileceğini, 9 Aralık 1940 tarihli Bakanlığa ilettiği yazısında belirtmiştir.¹⁸

Yine ilavesi düşünülen yiyecekler arasında bulunan ayçiçeğinin hayvanlara günde bir kg kadar verilmesiyle yemden tasarruf edilebileceği de ortaya atılmıştır. Macaristan’da ayçiçeği ile yapılan beslenmenin hayvanlara olumlu etki yaptığı, Zirai Kimya Enstitüsünün 2 Eylül 1940 tarihli raporunda belirtilmiş, bu gelişme Milli Savunma Bakanlığına 7 Kasım 1940 tarihinde 1625 sayılı ekli raporda yazılmıştır. Ayrıca Milli Savunma Veteriner Dairesi yetkilileri ve uzmanlarının da hazır bulunduğu bir deneme faaliyetinde pancar küspesi, saman ve kepekle karıştırılarak ya da ayrı halde atlara yedirilmeye çalışılmıştır.¹⁹

1943 yılında, bir önceki yıla göre 2 milyon 160 bin civarında hayvanın vergi kapsamı dışında kalması, savaş koşulları nedeniyle hayvan sayılarında azalma görüldüğünü, ortaya koymuştur.²⁰ Aynı yılda hayvan vergilerinde 1.736.000 liralık bir düşüş yaşanırken, bu düşüşte koyunlarda %45, tiftik ve kıl keçilerinde %28,5 oranında bir azalmanın etkisi olduğu tespit edilmiştir. Savaş dönemi koşulları nedeniyle ordunun kesim ihtiyacının artış göstermesi ve yaşanan kış şartları nedeniyle yiyecek yetersizliğinin ortaya çıkması, hayvan sayılarının düşüşünde başlıca etkenler arasında yer almıştır. ²¹ 1944 yılına gelindiğinde hayvan sayılarında 1942 yılının 40 milyon rakamına yaklaşılarak 39,6 milyona ulaşılmıştır.²² 1945 yılında ise alınacak hayvan vergisi miktarında 1.200.000 liralık bir gelir artışı beklentisi

artmasına paralel olarak kesiminin de artması, yasaklanmaya etki eden başlıca neden arasında yer almıştır. “Koordinasyon Heyetinin Yeni Kararı”, *Akşam*, 8 Ocak 1942, Sayı No: 8337; Hayvan derilerine yüksek fiyat verilmesi bunların yurtdışına kaçırılmasına da neden olmuştur. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. “İhracı Yasak Olan Yapağılar Yurt Dışına Nasıl Kaçırılıyor”, *Son Telgraf*, 10 Ocak 1942, Sayı No: 1737; 1942 yılının mayıs ayında 8-10 yaşlarındaki kesimleri yasaklanan bu hayvanların 5 yaşa indirilmesi çalışması da yapılmıştır. *Yeni Sabah*, 10 Mayıs 1942, Sayı No: 1440.

18 BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 52-339-8, Tarih: 26.02.1941; 1940 yılının başlarında İzmir’de hayvan neslinin ıslahı için hazırlanan beş yıllık programın onaylanması için Tarım Bakanlığına gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Program gereğince bazı köyler, hayvan yetiştirme bakımından numune olarak ayrılıp, boğa ve aşım istasyonlarının kuruluşuna hazır hale getirilecektir. “Beş Senelik Hayvan Neslinin Islahı Programı”, *Yeni Asır*, 10 Ocak 1940, Sayı No: 10354.

19 Aynı yer.

20 II. Dünya Savaşı yıllarında hayvan sayılarında görülen azalma fiyatların yükselmesine de yol açmıştır. 1940 yılında 7-8 liraya satılan kurbanlıklar 1941 yılında 11-12 liraya; 10 liraya satılanlar ise 18-20 liraya yükselmiştir. “Bu Sene Koyunlar Geçen Seneye Nispetle Epeyce Pahalı Satıldı”, *Anadolu*, 8 Ocak 1941, Sayı No: 8407; Hayvan ve et fiyatlarının yükselişi dönemin basınında sık sık gündeme getirilerek tenkit edilmiştir. Bu tenkitlerle ilgili Bk. Burhan Felek, “Yine Et Bahsi”, *Vatan*, 29 Ağustos 1940, Sayı No: 11; “Yüksek Fiyatla Et Satılmayacak”, *Tan*, 14 Ocak 1942, Sayı No: 2299; “Odunun Çekisine 70, Et Fiyatlarına da 15 Kuruş Zam Yapıldı”, *Son Posta*, 9 Ocak 1942, Sayı No: 4107; “Et Fiyatları Gene Yükseldi”, *Haber*, 11 Ocak 1939, Sayı No: 2491.

21 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 26. Birleşim, 24.05.1943, s. 157; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1943 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 24.05.1943, S. Sayısı: 47, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 154.

22 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 58. Birleşim, 22.05.1944, s. 132; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1944 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, S. Sayısı: 120, TBMM Matbaası, Ankara, 1944, s. 137; Hayvan sayılarının arttığı yıllarda kesim miktarının da artış göstermesi, et bolluğunun yaşanmasına yol açmıştır. “Et Bolluğu Nihayet Başladı”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1947, Sayı No: 8142.

içerisine girilmesi, hayvan miktarının yükselişinin sürdüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.²³

Bu dönemde hayvan sayılarının artışına çayır ve meraların etki ettiği de bilinen bir gerçek haline gelmiştir. 1944 yılında çayır, otlak, yaylak ve mera arazisi, ülke yüzölçümünün %50,2'sini teşkil ederken 1950 yılında bu rakam %1,6 oranında gerilemeyle %48,6 düzeylerine inmiştir.²⁴

4753 sayılı Çiftçiyi *Topraklandırma Kanunu*'nun kültür arazisini belirten 4. maddesinde çayır arazisi: tarla, bağ ve bahçe halinde kullanılması ekonomik görülmeyen ve üzerinde biçilebilecek ot yetişen ve yetiştirilen arazi olarak tanımlanırken, mera arazisi ise yine tarla, bağ, bahçe halinde kullanılmayan ancak üzerinde hayvan otlatılabilen alan olarak nitelendirilmiştir.²⁵ Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Ağrı, Erzurum, Siirt, Bitlis, Bingöl, Malatya, Maraş, Diyarbakır, Adana gibi vilayetleriyle Orta Anadolu'da Konya, Ankara, Niğde ve Sivas vilayetlerinde zengin ve geniş mera arazileri yer almıştır.²⁶ Bu arazilerin teşkil edilmesinde yüksek rakım, coğrafi mevkii, toprak ve iklim gibi faktörler etkili olmuştur.²⁷

Türkiye'de meralar üç kısım halinde incelenmiştir.²⁸

1. Çoğunlukta pulluk altına alınması zor, ot yetiştirmeye tahsis edilmiş *daimî meralar*.

2. Sürülmesi imkân dâhilinde olan tarla arazileri ile birlikte nöbetleşme ekime sokulan *münavebe meralarıdır*. Bu tip meralardan daimî meralara göre yüksek verim elde edilmiş, tarla ürünleri rekoltesi de bol olmuştur. Ayrıca daimî meraların temmuz sonları ile ağustos başlarına kadar ot veremedikleri göz önüne alınırsa münavebe meralarının ne kadar önem taşıdığı gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

3. Daimî ve münavebe meralarının ot ihtiyacının gideremediği durumlarda bir kısım arazi geçici meraya veya yeşil ot yetiştirmeye tahsis edilmiştir ki bu tür meralara *senelik veya muvakkat meralar* denmiştir.

23 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 126-127; 20 Ocak 1936 tarih ve 2897 sayılı *Hayvanlar Vergisi Kanunu* 23 Mart 1938'de 3343 sayılı; 6 Haziran 1945'de de 4750 sayılı Kanunla tadil edilmiştir. TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, C. Cetveli, s. C/3; Bu kanunların ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 20.01.1936, s. 171-179; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3218, 29 Ocak 1936; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 23.03.1938, s. 169-170; *Resmi Gazete*, Sayı No: 3869, 30 Mart 1938; TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 06.06.1945, s. 686-688; *Resmi Gazete*, Sayı No: 6030, 13 Haziran 1945.

24 İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 165; İGM, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 216; İGM, *İstatistik Yıllığı 1952*, Yayın No: 342, Ankara, 1953, s. 243; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Yayın No: 330, Ankara, 1951, s. 168.

25 TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696; Vahdi Yurtmen, "Mera ve Çayır", *Tarım Dergisi*, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 69; Niyazi Okanay, "Çayırcılık", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948, s. 18.

26 Nadir, Yurtoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasî, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 321; Fuat Kuşçuoğlu, "Hayvanlarımızı Besleyen Meralar ve Çayırılar", *Köy Postası*, S. 62, Yıl: 5, Temmuz 1949, s. 14.

27 Yürüker, a.g.m., s. 47.

28 Niyazi Okanay, "Meralar; Bakım İslah ve İşletmeleri", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 12, Yıl: 2, Eylül 1948, s. 8-11.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

Meralar bir yandan hayvancılık işletmelerinde yem ihtiyacını ucuz biçimde karşılarken, öbür yandan çiftlik arazisinin iyi şekilde değerlendirilmesi ve toprağın korunması bakımından da önem arz etmiştir.²⁹

Ekilebilir arazi oranlarının artmasının mera arazilerini küçültmesi, toplumu iki önemli sorunla karşı karşıya getirmiştir:

1. Hayvan üreticileri sürülerini meraların dışında nerelerde ve ne şekilde beslemelidir?
2. Sel sularının neden olacağı tahribatı önlemek için ne gibi önlemler alınmalıdır?

1948 yılına kadar olan dönemde mera topraklarındaki azalma süreci yavaş ilerlerken, bu tarihten sonra tarımda makineleşmeyle birlikte traktör sayılarının artması, bu arazilerin tarla arazilerine dönüştürülmesi sürecine hız kazandırmıştır. Mera arazilerinin tahribatında büyük ve orta dereceli işletmelerin motorlu araçlarıyla devlete ait geniş meraları sürüp tarlaya çevirmesi etkili olmuştur. Bu nedenle 1928 yılında 46.298.000 hektar olan çayır ve mera toprakları 1948 yılında 38.330.000 hektara düşmüştür.³⁰

Tablo 1’de Cumhuriyetin İlk Döneminde Türkiye’de çayır ve mera arazileri verilmiştir.

Tablo: 1. Cumhuriyetin İlk Döneminde Türkiye’de Çayır ve Mera Arazileri (1934-1950)

Yıllar	Çayır ve Mera Arazileri (Hektar)
1934	44.329.000
1938	41.068.000
1944	39.020.000
1948	38.330.000
1949	38.940.000
1950	37.806.000

Kaynak: İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 141, Ankara, 1940, s. 104; İGM, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 159; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 110; İGM, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 141; İGM, *İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 332, Ankara, 1951, s. 230; İGM, *Küçük İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 343, İstanbul, 1952, s. 174; İGM, *İstatistik Yıllığı 1953*, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 216; İGM, *1959 İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 210; DİE, *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 209; DİE, *Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963 İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 464, Ankara, 1964, s. 3; DİE, *1963 Türkiye İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 490, Ankara, 1963, s. 197; DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965*, Ankara, 1965, s. 219; DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968*, Yayın No: 580, Ankara, 1969, s. 164.

Tablo 1’e göre, 1934 yılından 1950’ye kadar olan dönemde çayır ve mera arazilerinde 1949 yılındaki küçük bir yükseliş haricinde sürekli azalma meydana gelmiştir. 1934 yılında 44.329.000 hektar olan çayır ve mera arazisi 6.523.000 hektar azalmayla 1950 yılında 37.806.000 hektara inmiştir. Böylece 1934’ten 1950’a kadar olan dönemde, çayır ve mera arazilerinde %14,71 oranında bir azalma kaydedilmiştir.

29 Okanay, a.g.m., s. 8; 1946 ve 1947 yıllarında vergiye tabi hayvanların sayıları ve vergi tahakkuklarını gösteren cetvel için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, S. Sayısı: 133, TBMM Basımevi, Ankara, 1949, s. 56.

30 Suat Aksoy, *100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1969, s. 75-76; Zafer Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 33.

1948 yılında Amerikalı Uzman Jack R. Harlan, ülkesinin Tarım Bakanlığı Bitki Araştırma ve Tanıtma Bürosu için Anadolu’da inceleme çalışmalarına başladığında yabanî ve tarımı yapılmak suretiyle yetiştirilen hayvan yemi bitkilerinin bakliye florası bakımından zengin olduğunu tespit etmiştir. Yol kenarları ve kullanılmayan boş alanlar zengin bakliye türleriyle örtüldüğü için her bir metrekaareye 15 bakliye türü düşmüştür.³¹ Buna rağmen Türkiye’de yem mevcudu, hayvanların yıl boyunca gerektiği gibi beslenmesine yetmediği anlaşılmıştır.³²

Türkiye’de hayvanların beslenme sorununun yaşandığı 1948 yılında hazineye ait meraların Boğa Sıfat İstasyonuna da tahsis edildiği bilinmektedir. Yıldızeli ilçesinin Etyemez, Kapanbelen, Gıcı, Sugözü ve Eskiköy çevrelerinde bulunan hazineye ait 2.696 dekar arazisinin adı geçen ilçede kurulacak Boğa Sıfat İstasyonunun mera ihtiyacını karşılaması için tahsisi, 9 Mart 1948 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir.³³

Benzer şekilde Van’ın Erciş ilçesindeki Zeylan yasak bölgesinde bulunan hazineye ait çiftlik ve meraların hazırlanan bir protokolle Doğu Hayvancılık Kurumu teşkil edilmek üzere Tarım Bakanlığına tahsisi kararlaştırılmıştır. Gerek bu tahsisle kurulacak işletmenin çalıştıracağı memur ve hizmetlilerin yasak bölgeye girmelerine izin verilmesi gerekse Maliye Bakanlığının 1949 yılı bütçesinden Tarım Bakanlığı emrine 300.000 liranın ayrılması, 904 sayılı Kanunun 5. ve 5098 sayılı Kanunun 12. maddesi uyarınca Bakanlar Kurulunun 13 Haziran 1949 tarihli toplantısında kabul edilmiştir.³⁴

Tablo 2’de Cumhuriyetin İlk Döneminde Türkiye’de canlı hayvan sayıları gösterilmiştir.

Tablo: 2. Türkiye’de Canlı Hayvan Sayıları (1929-1950)

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda
1929	10.184.524	8.342.877	2.784.644	4.685.000	492.000
1930	10.498.426	8.316.007	2.839.973	4.735.000	508.000
1931	11.762.343	8.777.071	3.454.639	4.869.000	494.000
1932	11.758.706	7.511.304	3.315.028	5.345.000	555.000
1933	11.070.773	6.672.059	3.080.908	5.124.000	542.000
1934	10.739.269	6.382.004	2.606.274	5.207.000	541.000
1935	13.591.000	8.456.000	3.305.424	6.486.176	540.184

31 Jack R. Harlan, “Türkiye’de Hayvan Yemi Nematlarının Toplanması”, Çeviren Muzaffer Atakan, *Ziraat Mecmuası*, S. 3, Temmuz 1953, s. 174-175.

32 İsfendiyar Esat Kadaster, “Türkiye Yem Endüstrisi”, *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 2, Yıl: 1945, s. 847; Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu’nun bir kısım arazisinde iş ve irat hayvanlarının yem ihtiyacını karşılamak için arpa ve yulaf gibi bitkiler yetiştirilmiştir. Şeyda Kerestecioğlu, “Çayırova Teknik Bahçivanlık Okulu”, İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, C. 3, İstanbul, 1948, s. 242.

33 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-98-20, Tarih: 09.03.1948; Kars Milletvekili Esad Oktay, TBMM’de 1950 yılı bütçe görüşmeleri esnasında söz alarak Kars hayvancılığı ile ilgili bilgiler vermiştir. Oktay’ın verdiği bilgilere göre: Kars ve havalisinde hayvan ve hayvan mahsulleri yetiştirmenin Türkiye’de önemli yer tuttuğu bilinen bir gerçek haline gelmiştir. Bu çalışmalar hayvan neslinin ıslahı, hayvan yemi meselesinin halli ve hayvan mahsullerini değerlendirme ile arzu edilen seviyeye yükseltilir. Bunların da gerçekleşmesi ulaştırma sorunlarının halledilmesiyle mümkün hale gelebilir. Oktay’ın ulaşım sorunlarıyla ilgili verdiği ayrıntılı bilgiler için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1190.

34 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 119-49-14, Tarih: 13.06.1949; 7 Haziran 1926 tarih ve 904 sayılı *Islahî Hayvanat Kanununun* 5. maddesi ile 18 Haziran 1947 tarih ve 5098 sayılı *İşkân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlâvesine Dair Kanunun* 12. maddesi için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 07.06.1926, s. 977; *Resmî Gazete*, Sayı No: 407, 29 Haziran 1926; TBMM, *Kanunlar Dergisi*. Dönem: 8, C. 29, 18.06.1947, s. 755; *Resmî Gazete*, Sayı No: 6640, 24 Haziran 1947.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

1936	20.771.989	10.727.061	4.294.999	8.328.669	801.067
1937	21.724.533	11.050.344	4.958.612	8.765.858	903.511
1938	23.138.450	11.330.241	4.944.351	9.310.966	885.117
1939	25.220.503	11.185.457	5.332.631	9.395.303	906.804
1940	26.271.838	11.394.957	5.500.648	9.759.282	947.208
1941	25.411.693	11.523.106	5.533.748	10.064.357	963.029
1942	22.967.097	11.430.431	4.972.752	9.618.476	882.216
1943	21.104.603	11.825.215	4.381.061	9.231.043	847.912
1944	22.450.258	12.250.306	4.975.420	9.549.432	856.803
1945	23.386.009	12.221.969	4.026.448	9.809.926	848.166
1946	23.386.616	12.893.270	3.789.835	9.706.057	900.862
1947	24.579.866	13.104.071	4.153.767	9.800.919	947.422
1948	25.840.090	14.612.328	3.945.698	10.179.321	936.751
1949	23.073.071	13.561.350	3.841.871	10.103.741	897.074
1950	23.082.521	14.498.268	3.966.336	10.123.185	947.731

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2011, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 207; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2012, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 191; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2013, Yayın No: 4361, Ankara, 2014, s. 200.

Tablo 2’ye göre, 1929 yılında 10.184.524 olan koyun sayısı 12.897.997 artışla 1950’de 23.082.521’e; 8.342.877 olan kıl keçisi sayısı 6.155.391 artışla 14.498.268’e; 2.784.644 olan tiftik keçisi sayısı 1.181.692 artışla 3.966.336’ya; 4.685.000 olan sığır sayısı 5.438.185 artışla 10.123.185’e ve 492.000 olan manda sayısı 455.731 artışla 1950 yılında 947.731’e yükselmiştir.

Böylece 1929 yılından 1950 yılına kadar olan süreçte koyun sayısında %126,64;kıl keçisi sayısında %73,78;tiftik keçisi sayısında %42,43; sığır sayısında %116,07 ve manda sayısında %92,62 oranında bir artış kaydedilmiştir. Mera arazilerinin azalmasına rağmen ahır hayvancılığının gelişmeye başlaması ve insanların et süt ve deriye olan ihtiyacının her dönemde hissedilmesi, hayvan sayılarının artışında etkili olmuştur.

2. DP Dönemi’nde Hayvancılığın Gelişiminde Çayır ve Mera Arazileri (1950-1960)

DP’nin 14 Mayıs 1950’de iktidara gelmesinin hemen ardından mera arazileriyle ilgili yasal düzenlemelere gittiği görülmektedir. 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa 5618 sayılı Kanunla eklenen 3. maddeye dayanılarak, Tarım Bakanlığınca hazırlanan *Mera Normlarına Dair Yönetmeliğin*, 20 Temmuz 1950 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır.³⁵ Aynı yılda hükümetçe 447.856 dönüm mera arazisi köy hükmü şahsiyetleri adına tespit ve tahsis edilmiştir.³⁶

35 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 123-59-18, Tarih: 20.07.1950; 5618 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanunun ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 32, 22.03.1950, s. 1301-1309; *Resmî Gazete*, Sayı No: 7467, 27 Mart 1950.

36 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1951 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 5, 19.02.1951, s. 395.

Bu dönemde, hayvancılığın beslenme sorunlarını gidermede, meralardan en yüksek düzeyde yararlanmaya da çaba sarf edilmiştir. Çorlu'nun Kadıköy çiftliğinde II sayılı adada hazineye ait 177.200 m² meranın, aygır ve boğa yetiştirme istasyonuna tahsis edilmesi, 9 Nisan 1951 tarihinde Bakanlar Kurulunca kabul edilmiştir.³⁷

Aygır ve boğa yetiştirilmesinde de kullanılan mera arazileri, 1952 yılında, ortalama arazinin %44,31'ini teşkil etmekte ise de bu rakam 29 vilayette daha yüksek düzeyde yer almıştır. Ayrıca 5 ilde genel arazinin %70'i, 6 ilde %60'ı ve 7 ilde de %50'den fazlasını meralar oluşturmıştır.³⁸

Yine 1952'de Prof. Dr. Ömer Tarman tarafından Ziraat Fakültesi, Orman Çiftliği ve Lalahan Enstitüsünde Tarım Bakanlığı ile işbirliği halinde mera araştırmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak Ankara ve Eskişehir tohum ıslah ve deneme istasyonları, yem bitkisi münavebesi ile tohum üretimi konusundaki faaliyetlerini araştırma kapsamına almıştır.³⁹

Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in verdiği bilgilere göre, Ziraat Vekâleti 1952 yılında çayır, mera ve yem bitkileri konusunda bir proje hazırlayarak uygulamaya koymuştur. Uygulama sonucuna göre aynı yılda 1.807 köyde 33.948 dönüm yoncalık, 19.279 dönüm korungalık ve 47.725 dönüm numune meraları teşkil edilmiştir. 1953 yılında bu çalışmalara devamlı 1.090 köyde 98.657 dönüm toplu yoncalık, korungalık ve numune meraları meydana getirilmiştir.⁴⁰

Maliye Bakanı Hasan Polatkan da, 1952 yılı bütçe görüşmeleri esnasında benzer şekilde hayvancılığın kalkınmasında çayır, mera ve yem bitkileri konusunda hazırlanan projenin yanı sıra toplu köy yonca ve korungalıkları ile numune meralarının tesis edilmesi hususuna değinmiştir.⁴¹ Bu nedenle köy çayır ve meralarının ıslahı ile toplu köy yoncalık ve korungalıkları giderleri için Tarım Bakanlığı bütçesinden 1.125.000 liralık bir ödenek teklif edilmiştir.⁴²

Bu arada 1952'de Ankara, Eskişehir, tohum ıslah istasyonları, Konuklar Teknik Okulu, Yalova Deneme ve Üretim Çiftliği ve Orman Çiftliğinde yapılmakta olan hayvan yemi, çayır, mera araştırmalarına devam edilmiş, bu araştırmaların diğer kurumlara da yayılması düşünülmüştür.⁴³ 1953'te köy çayır ve meralarının ıslahı ile toplu köy yoncalık ve korungalıkları tesisi için Tarım Bakanlığı bütçesinden 500.000 liralık bir ödenek tahsis

37 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 125-29-4, Tarih: 09.04.1951; 1950 yılı bütçe görüşlerinde söz alan Erzurum Milletvekili Salim Altuğ, Türkiye'de pancar tarımı yapılan yerlerde hayvancılığın gelişiminin mümkün olduğunu belirtmiştir. Altuğ'un bu sözleri için Bk. TBMM, *Tutanak Dergisi*. Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1251.

38 Kazım Köylü, "Türkiye Ziraatında Özellikle Produktivite ve Envestisman İmkânları", *Türk Ekonomisi*, S. 127, Yıl: 12, Ocak 1954, s. 9; 1949 yılından sonraki 19 yıllık süreçte mera arazisi epey azalmasına rağmen, hayvan sayısı sürekli artmıştır. Bu zaman diliminde hayvan sayılarında artış rakamları için Bk. DPT, *Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 1972, s. 78.

39 Vecdet Erkun, "Çayır ve Mera Tekniğinde Araştırma Konularımız", *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 44; Prof. Dr. Ömer Tarman tarafından Ankara'da bilhassa yerli bakliyelerin seleksiyonu üzerinde çalışmalar yürütülmüştür. *FAO Türkiye Raporu*, TC Ziraat Bankası Yayınları, Ankara, 1962, s. 126.

40 Nedim Ökmen. "Ziraatta Çok Büyük İnkişaf Kaydedildi", *Türk Ekonomisi*, S. 128, Yıl: 12, Şubat 1954, s. 49; Ziraat Dünyası, S. 50-51, Yıl: 4, Mart 1954, s. 1.

41 TBMM, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 367.

42 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1952 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 20.02.1952, S. Sayısı: 50, TBMM Basımevi, Ankara, 1952, s. 234; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1952 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 20.02.1952, s. 357.

43 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 238.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

edilmiştir.⁴⁴ 1954’te bu rakam yine 500.000 lira olarak belirlenmiştir.⁴⁵ 1955 yılına gelindiğinde köy çayır ve meralarının ıslahı ile toplu köy yoncalık ve korungalıkları tesisi için Tarım Bakanlığı bütçesinden tahsis edilen ödenek 600.000 liraya çıkarılmıştır. ⁴⁶ 1956’da bu rakam 1.025.000 liraya, 1957’de ise 1.250.000 liraya yükseltilmiştir.⁴⁷ 1958 yılı Tarım Bakanlığı bütçesinden tahsis edilen ödenek 1.400.000 liraya çıkarılmıştır.⁴⁸ 1959 yılına gelindiğinde köy çayır ve meralarının ıslahı ile toplu köy yoncalık ve korungalıkları tesisi için Tarım Bakanlığı bütçesinden ayrılan ödenek yine 1.400.000 lira olarak tespit edilmiştir.⁴⁹ 1960’ta bu rakam artırılarak 1.700.000 liraya çıkarılmıştır.⁵⁰

1952 yılında ülkeyi kapsamına alan çayır ve mera projesinin hazırlanarak uygulanmaya konması, yem bitkileri üretiminin artırılmasını da tetiklemiş, 1953 yılında, 843 köyde 28.412 dekar yoncalık; 185 köyde 8.896 dekar korungalık; 62 köyde 61.349 dekar numune merası tesis edilmiştir. Böylece, 1952 yılında yapılanlarla beraber iki yıl zarfında 1.000 köyde 200.000 dekar olarak plânlanan çalışmalar 2.897 köyde 199.608 dekara ulaşarak, başarılı bir neticeye varılmıştır.⁵¹

Çayır ve mera projesinin yürürlükte olduğu bir süreçte, devlete ait çiftlik arazilerinin bir kısmının toprak ve mera ihtiyacı için tahsis edildiği de gözlemlenmektedir. Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü’nün Gözlü Devlet Üretme Çiftliğine mücavir bulunan Başhöyük, Zengen ve Sarayönü köylerinin toprak ve mera ihtiyacını karşılamak için adı geçen çiftlik arazisinden 30 bin dekarlık alanın tasfiyesi, 5433 sayılı Kanunun 20. maddesine göre 28 Nisan 1953 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁵²

Yine, çayır ve mera projesi kapsamında bir yandan köylerde yem bitkilerinin yetiştirilmesi teşvik edilirken öbür yandan bu bitkilerin kış aylarında da kalitesini koruması için çalışmalar yürütülmüştür. Bu amaçla toprağı kazıp çukur açarak meydana getirilen basit silolarla hayvan yemleri koruma altına alınmıştır. Bu yöntemin köylülere öğretilmesi için muhtelif çevrelerde önder çiftçilere 7,50-10 tonluk silo imal etmeleri istenmiştir. Her bir silonun yem bedeli ve kazma masrafları da dâhil 500 liraya mal edilebileceği hesaplanmış, ilk denemenin gerçekleştirileceği 1954 yılında, bu silolardan 10 adet üretilmesi kararlaştırılmıştır.⁵³

44 TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 238; TBMM, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 16.02.1953, s. 385; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 18.02.1954, s. 398.

45 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 5, 18.02.1955, s. 365.

46 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, s. 385.

47 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1957 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 20.02.1957, S. Sayısı: 61, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 264; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 20.02.1957, s. 440; TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, s. 416.

48 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, s. 371.

49 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 19.02.1960, s. 365.

50 Kurucu Meclis (KM), *Tutanak Dergisi*, Gider Bütçeleri, 20.02.1961, s. 344.

51 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 18.02.1954, S. Sayısı: 109, TBMM Basımevi, Ankara, 1954, s. 385.

52 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/132-35-14, Tarih: 28.04.1953; 5433 sayılı *Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Görev ve Kuruluş Kanununun* 20. maddesi için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 07.06.1949, s. 929-930; *Resmî Gazete*, Sayı No: 7231, 13 Haziran 1949.

53 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 18.02.1954, s. 286.

Memleket hayvancılığının kalkınması bakımından yem sorununun çözülmesi, DP hükümetlerinin başta gelen konuları arasında yer almıştır.⁵⁴ Bu nedenle mevcut çayır ve meralardan rasyonel bir şekilde faydalanmak, yeniden çayır ve meralar tesis ederek çiftçileri yem bitkileri yetiştirmeye teşvik etmek, belli başlı çalışma alanlarından birkaçına örnek olarak verilebilir. Programın uygulandığı 1952 yılı başından 1955 yılı başlarına kadar ülkenin muhtelif bölgelerindeki 4.366 köyde 88.652 dekar yoncalık, 1.092 köyde 36.264 dekar korungalık ve 205 köyde 124.780 dekar numune merası tesis edilmiştir. Memleketin hayvan yemi mevzuundaki ihtiyaçlarını gidermek için programın daha fazla genişletilmesine karar verilmiş 1956 ve 1957 yıllarına kadar yeniden 290.000 dönümlük yoncalık, korungalık ve numune merası tesisi hazırlıklarına girilmiştir. Bu arada köylerde hayvan beslemede yeşil yem siloları teşkil etme çalışmalarının 1956 yılı zarfında daha geniş ölçekte ele alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁵

Bu dönemde çiftçilerin hayvan yemi, çayır ve mera tarımını daha da geliştirmek için çalışmalara devam edilmiştir. Hayvancılığın kalite bakımından arzu edilen seviyeye ulaştırılması için hazırlanan çayır, mera ve yem bitkileri projesi kapsamında 1956 yılında mevcutlara ilâveten 60.000 dekar yoncalık, 40.000 dekar korungalık ve 50.000 dekar numune merasının tesis edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁶ Köy çayır ve meralarının ıslahı ile toplu köy yoncalık ve korungalıklarının tesisinin ülke hayvancılığının geliştirilmesi bakımından gerekli görülmesi, yonca tohumlarının Almanya'ya ihraç edilerek ülkeye döviz kazandırılmasının önünü açmıştır.⁵⁷

Çayır mera konusunda yapılan çalışmalar 1958 yılında yeni adımları da beraberinde getirmiş, pamuk ve pancar sulu münavebe alanlarında ve meyvelikler altında ara tarımı olarak hayvan yemi bitkilerinin yetiştirilmesine çalışılmıştır. Bu usul çiftçilerin de ilgisini çektiğinden zamanla gösteri safhasından çıkarak halka mal olmaya başlayan bir ziraat tekniği haline getirilmiştir. Yonca ve korunga tarımının genişletilmesiyle birlikte suni mera ve çayır tesisleri ile ot tohumu üretim faaliyetleri de başlatılmıştır.⁵⁸

Bu arada Türkiye'de Birleşmiş Milletler Çayır, Mera ve Yem Nebatları Yetiştirme Merkezinin tesisinde öngörülen 12 Numaralı Teknik Yardım Ek Anlaşmasının imzalanması konusunda Tarım Bakanı Nedim Ökmen'e yetki verilmesi, 5 Nisan 1954 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.⁵⁹

Türkiye'de açılacak Birleşmiş Milletler Çayır, Mera ve Yem Nebatları Yetiştirme Merkezi için teknik yardım temini konusunda 5 Nisan 1954 tarihli Kararname ile verilen yetkiye dayanılarak Tarım Bakanı ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı arasında imzalanan 12 numaralı ek anlaşmanın uygulamaya konulması öngörülmüştür. Bu anlaşmanın 6114 sayılı Kanunun 2. maddesine göre 18 Ağustos 1954'te Bakanlar Kurulu tarafından yürürlüğe konması kararlaştırılmıştır.⁶⁰

54 Türkiye'de yem sorunu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için Bk. Cemil Çalgüner, *Türkiye'de Hayvancılığın Önemi ve İnkişaf Çareleri*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1958, s. 76-80

55 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 5, 18.02.1955, s. 350-351.

56 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, S. Sayısı: 59, TBMM Matbaası, Ankara, 1956, s. 278-279.

57 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 1958 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, S. Sayısı: 31, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 234.

58 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, s. 363.

59 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 135-35-10, Tarih: 05.04.1954.

60 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 136-74-10, Tarih: 18.08.1954; 6114 sayılı *Türkiye Hükümeti ile Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilâtı, Milletlerarası Sivil Havacılık Teşkilâtı, Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı ve Dünya Sağlık Teşkilâtı Arasında Teknik Yardım Teminine Mütedair Esas Anlaşma ve Eklerinin Onanması Hakkında*

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

25 Mart 1955 tarihinde 6519 sayılı *Memleketimizde Açılacak Olan Birleşmiş Milletler Çayır, Mera ve Yem Nebatları Yetiştirme Merkezi İçin Teknik Yardım Yapılması Hususunda Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Teşkilâtı Arasında İmzalanan 12 Numaralı Ek Anlaşmanın Tasdiki Hakkında Kanun* kabul edilmiştir. Bu kanunla Türkiye’de açılacak Birleşmiş Milletler Çayır, Mera ve Yem Nebatları Yetiştirme Merkezi için teknik yardım yapılması konusunda, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilâtı arasında 07 Mayıs 1954 tarihinde Ankara’da imzalanan 12 Numaralı Ek Anlaşma onaylanmıştır.⁶¹

12 Numaralı anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Başbakan Adnan Menderes, 24 Mayıs 1954 tarihinde III. Hükümet Programını açıklarken, meraların daralmasının hayvancılığı olumsuz etkilediği ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: “Hayvancılığımızın istikbalini şiddetle alakadar eden bir mesele de ziraat arazisinin 1950’ye nazaran %40 nispetinde artmış olması ve daha da artmakta devam edeceğinin şüphesiz bulunması ve netice olarak meralarımızın süratle daralmakta olmasıdır. İşte bu sebeptendir ki entansif hayvan yetiştiriciliğini süratle inkişafını temin etmek her bakımdan daha şümüllü ve geniş tedbirlerin tatbikine girişmek, hayvancılık kredisini süratle artırmak, neslin ıslahı için gerekli yerlerde suni tohumlama istasyonları vücuda getirmek ve hastalıklarla mücadeleleyi şiddetlendirmek kararındayız.”⁶²

Bu arada Türkiye’de nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ekilebilir arazi miktarının artırılarak mera vasfına sahip toprakların azaltılması, ahır hayvancılığının teşvik edilmesi zorunluğunu ortaya koymuştur.⁶³ Ayrıca kötü hava şartlarından dolayı 1953-1954 yılı kış aylarının sert geçmesi ve ilkbaharın da soğuk ve serin oluşu sebebiyle, 1954 yılı Mayıs ayı sonlarında, Orta Anadolu meralarının kır bitkilerinden yoksun ve cılız duruma düşmesi, hayvancılığı zafiyete uğratarak et fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır.⁶⁴

Köylülerin yem bulamadığı bilhassa kış aylarında arazilerden geven toplamış, diğer mevsimlerde ise nadaslarda yetişen dikenler bir araya getirilip üzerinden döğen geçirilmek suretiyle kuru ot (kes) şekline dönüştürmüştür. Meraların ilkbahar aylarında bol yağışla birlikte verimli olması, hayvanları semiz hale getirip kesimhaneye sevk ederken, mezbahaya gönderilmeyenler ise ilerleyen süreçte ot imkânsızlığı nedeniyle yetersiz beslenme dönemine girmiştir. Hayvanların iyi beslenememeleri nedeniyle vücutlarındaki ihtiyat maddelerini kaybedip zayıflamaları, enfeksiyon ve parazitlere dirençlerini yitirerek hastalanmalarına ve ölümlerine yol açmıştır. Bu nedenle yem bitkilerinin artırılması için tarımda münavebe yönteminin uygulanıp çayır ve meraların ıslah edilerek yeni bitkilerle donatılması, zorunlu kabul edilmiştir.⁶⁵

Kanunun 2. maddesi için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 9, C. 35, 03.07.1953, s. 802; *Resmi Gazete*, Sayı No: 8454, 10 Temmuz 1953.

61 6519 sayılı Kanun ile 12 sayılı ek anlaşmanın ayrıntıları için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 10, C. 37, 25.03.1955, s. 751-754; *Resmi Gazete*, Sayı No: 8970, 1 Nisan 1955.

62 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31; İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 269.

63 Abdi Özkök, “Türkiye Ziraatında Hayvan Meskenleri Meselesi”, *Ziraat Dergisi*, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan 1959, s. 18; Vahdi Yurtmen, “Meradan Çayıra”, *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 4, 1 Eylül 1952, s. 58; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 300-301.

64 Numan Kırac, “Besili Hayvancılık”, *Türk Ekonomisi*, S. 132, Yıl: 12, Haziran 1954, s. 167; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 301; DP İktidarı tarım alanlarını genişletme çalışmaları içerisinde devletin elindeki arazilerin bir kısmını halka vermiş, boş arazileri işletmeye açmış ve meraları ekim alanı içerisine dahil etmiştir. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 97.

65 İsfendiyar Esat Kadaster, “Türkiye Yem Endüstrisinin Kuruluşu Hakkında Bir İnceleme”, *Ziraat Dünyası*, S. 95, Yıl: 8 Aralık 1957, s. 4; Vecdet Erkun, “Memleketin İstikbalinin İlgilendiren Bir Konu: Çayır ve Mera Davamız”, *İktisadi Yürüyüş*, C. 11, S. 258, Yıl: 11, s. 7; Tarım Bakanlığı Teşkilat Proje Grubu, *Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının*

Ayrıca beslenme sorunlarını gidermek için et kombinalarının kalıntıları gibi alternatif çeşitlerden de yararlanılması öngörülmüş, hazırlanan karma yemlerin verimlilik açısından et, süt, yün ve yumurta hayvanlarına tahsis edilmesi düşünülmüştür. Et kombinalarının yanı sıra balık ve yağ kalıntıları ile şeker pancarının kuru yapraklarından yararlanılması, yem endüstrisinde üzerinde durulacak belli başlı seçenekler arasında yer almıştır.⁶⁶ Neticede tarım endüstrisi kalıntılarından meydana gelen bir kısım yemlerin verimli biçimde değerlendirilmesi, yüksek proteinli yem ihtiyacını karşılamada gerekli görülmüştür.⁶⁷

Hayvanların yem ihtiyacının giderilmesinde Devlet Üretme Çiftliklerinin de üzerine düşen görevi yerine getirdiği bilinmektedir. Bu kuruluşlardan biri olan Ceylanpınar Devlet Üretme Çiftliği, Urfa sınırları içerisinde Ceylanpınar'ı da içine alan Güney Demiryolu ile Karacadağ arasındaki 1.632.000 dekarlık bir arazi sahasında kurulmuştur. Çiftlikte yem üretimiyle hayvancılık şubesinin ihtiyacı karşılanmaya çalışılmış, 1954 yılında 50 dekar akdari, 5 dekar ayçiçeği, 100 dekar hayvan pancarı ve 25 dekar mısır ekilmiştir. 1955 yılına gelindiğinde hayvanların yem ihtiyacını gidermek için ekilen arazi miktarının daha da artırıldığı görülmektedir. Aynı yılda 25 dekar mısır, 100 dekar darı, 100 dekar hayvan pancarı, 100 dekar mısır, 10 dekar fiğ, 500 dekar korunga ve 1.100 dekar da yonca ekiminin gerçekleştirildiği kabul edilmektedir.⁶⁸

Türkiye'de Ceylanpınar gibi devlet üretme çiftliklerinde yem üretim çalışmalarına ilave olarak aynı konu üzerinde bilirkişilerin görüşlerine de başvurulmaya özen gösterilmiştir. Tarım Bakanlığı uzmanlarından Amerikalı Mr. A. Goodbary'nin hayvancılık ve hayvan yemi konusunda incelemeler yapmak üzere ikinci yasak bölge dahilinde bulunan Erzurum'un Karaz ve Alaca, Kars'ın Dikme ve Belliahmet köylerine gitmesine izin verilmesi, 1110 sayılı Kanunun 1. maddesinin b fıkrasına uygun olarak 24 Ocak 1955 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırılmıştır.⁶⁹

Yabancı uzmanların deneyimlerinden istifade edildiği bir süreçte, Türkiye'de aç halde doğaya bırakılarak hayvanların beslenme sorununun giderilmeye çalışılması ve ahır hayvancılığına gerekli ihtimamın gösterilemeyişi bu alanda geri kalınmasının belli başlı nedenleri arasında yer almıştır. Ülkede bir inekten yılda ortalama 400 kg süt alınırken, Avrupa'da bu rakam 10 kat fazlasıyla 4.000 kg'a ulaşmıştır. Yine bir sığır Türkiye'de 87 kg et verdiği halde gelişmiş ülkelerde bu rakam 250 kg'a kadar çıkmıştır. Hayvanlardan alınan yapağı, tiftik, yumurta gibi mahsullerin durumu da pek iç açıcı değildir. Buna rağmen 1956 yılında 4.262.620.000 liralık hububat üretimi karşısında hayvan mahsulleri üretiminin 4.802.073.600 lirayı bulması, hayvancılığın mevcut haliyle bile ülke ekonomisi içerisindeki payının ne kadar önemli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.⁷⁰

Tablo 3'te DP Döneminde Türkiye'de canlı hayvan sayıları verilmiştir.

Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor, Ankara, 1964, s. 145; Meraların azalması ekilebilir arazinin artmasıyla da yakından ilgili olmuş, bu sayede tarımın gelişmesiyle ülke vejetasyonu da değişmiştir. Bu konu ile ilgili bilgi almak için Bk. Hikmet Birand, "Step Meraları İçin", *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 15, Yıl: 1 Ekim 1952, s. 25.

66 Kadaster, *a.g.m.*, s. 5, 10-11.

67 Kadaster, *a.g.m.*, s. 11.

68 Ziraat Vekâleti, *Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü*, Hazırlayan Hamdi Tuncer, Ankara, 1957, s. 82-84.

69 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 138-112-5, Tarih: 24.01.1955; 21 Haziran 1927 tarih ve 1110 sayılı *Askerî Memnu Mıntıklar Kanununun* 1. maddesinin b fıkrası için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 21.06.1927, s. 448; *Resmî Gazete*, Sayı No: 639, 21 Temmuz 1927.

70 İzzet Baykal, "Hayvancılığımız ve Yem Sanayi", *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Ziraat Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 132-133.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

Tablo: 3. DP Döneminde Türkiye’de Canlı Hayvan Sayıları (1950-1960)

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Sığır	Manda
1950	23.082.521	14.498.268	3.966.336	10.123.185	947.731
1951	24.832.649	16.531.053	4.370.161	10.395.858	967.062
1952	26.534.233	16.122.632	4.921.736	10.694.807	1.013.388
1953	27.286.602	16.094.185	4.869.063	10.758.553	1.044.134
1954	26.807.557	16.121.403	4.958.029	10.867.500	1.070.716
1955	26.433.838	16.216.513	4.816.389	11.058.935	1.056.000
1956	27.974.232	16.485.836	5.027.971	11.546.208	1.075.438
1957	29.209.029	17.248.378	5.573.147	12.064.130	1.121.727
1958	30.822.994	18.196.438	6.035.534	12.484.211	1.161.803
1959	33.613.500	18.940.700	6.137.000	13.075.800	1.229.200
1960	34.463.200	18.636.700	5.995.500	12.435.000	1.140.000

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008, Yayın No: 3361, Ankara, 2009, s. 223; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Yayın No: 3493, Ankara, 2010, s. 193; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2010, Yayın No: 3641, Ankara, 2011, s. 192.

Tablo 3’e göre, 1950 yılında 23.082.521 olan koyun sayısı 11.380.679 artışla 1960’da 34.463.200’e; 14.498.268 olan kıl keçisi sayısı 4.138.432 artışla 18.636.700’e; 3.966.336 olan tiftik keçisi sayısı 2.029.164 artışla 5.995.500’e; 10.123.185 olan sığır sayısı 2.311.815 artışla 12.435.000’e ve 947.731 olan manda sayısı 192.269 artışla 1960 yılında 1.140.000’e yükselmiştir.

Böylece 1950 yılından 1960’a kadar olan dönemde koyun sayısında %49,30; kıl keçisi sayısında %28,54; tiftik keçisi sayısında %51,15; sığır sayısında %22,83 ve manda sayısında %20,28 oranında bir artış kaydedilmiştir. DP Döneminde mera arazilerinin daralmasına rağmen ahır hayvancılığının gittikçe gelişmeye başlaması ve nüfusun artarak halkın et, süt ve deriye olan talebinin yükselmesi, hayvan sayılarının artışını tetikleyen başlıca faktörler arasında yer almıştır.

Bu dönemde hayvanların beslenmesinde yaşam ve verim payı adı altında iki türlü yem verme usulü ile karşı karşıya gelinmektedir. Yaşam payı adı altında verilen yem ile hayvanın canlı kalabilmesi temin edilmiş, verim payı adı altında yedirilen ilave yem ile de et, süt ve yumurta üretimi gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de 1956 yılı itibarıyla 65 milyon hayvanın yaşam payı büyük ölçüde meralar ve samandan karşılanmasına rağmen verim payı olarak yemden gereği gibi yararlanılamamıştır. Bu dönemde ABD’de ineklere verim payı adı altında her üç kg süt için bir kg yem verilmiştir. Hayvanlara bol yem yedirilmesinin de verim bakımından bir anlam ifade etmediği tespit edilmiştir. Verilen her yem türü belirli oranda gıda maddesi içermediği için hayvanın bunu hazmedip verime çeviremediği görülmüştür. Örneğin süt ineklerine verilmesi gereken yemler besi sığırlarına verildiğinde istenen süt alınamamış, besi tavuğu için hazırlanan yemin de yumurta tavuğuna yedirilmesi tavuğun yağlanarak yumurtlayamamasına neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerde yapılan bu uygulamalar ve yem sanayi geçmişinin eskilere dayanması sayesinde hayvanların verim yönü, yaşı, ağırlığı ve cinslerine göre çeşitli yem terkiplerinin hazırlanmasının önü açılmıştır.⁷¹

71 Baykal, *a.g.m.*, s. 134.

Yem terkipleri o kadar ilerlemiştir ki bir kg yemle ne kadar verim alınacağı aşağı yukarı tahmin edilmiştir. Örneğin bir kg tavuk yemiyle 6 yumurta, bir kg sığır yemiyle 300 gr et ve bir kg süt yemiyle de üç kg sütün alınabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca, bir kg fabrika yeminin 3 kg arpa ya da 3 kg yulaftan gıda değeri ve hayvanda meydana getireceği verim itibarıyla daha etkili bulunması, bu yemlerinin ucuz ve kıymetli olduğu gerçeğini ortaya koymasından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Zira fabrika yemlerinin melas, kepek, gibi ucuz fabrika artıklarını ihtiva etmesi, maliyeti daima düşürmüştür.⁷²

Yem terkiplerinin geliştiği ve hazırlanmasına da önem verildiği bir süreçte Kars'ın Halefoğlu köyü adına DP Ocak Başkanı Hasan Oğul ile Mehmet Oğul 28 Mart 1956 tarihinde Başvekâlete çektiği bir telgrafta köyde 15 bin adet hayvanın bulunduğunu, ancak yem kıtlığı nedeniyle bu hayvanların günden güne telef olduğunu belirtmektedir. Telgrafın devamında Ziraat Bankasının yaptığı 5 bin liralık yardımın hayvan başına ancak 25 kuruşa karşılık geldiği, bu nedenle samanın kilogramının 40, odunun kilogramının 50 kuruş olduğu göz önüne alındığında bu yardımın yetersiz kaldığı bildirilmektedir. Bu durumun giderilmesi ve müşkül durumda bulunan köy halkına yem yardımının artırılması için Devletin konuya el atmasını bekledikleri de çekilen telgrafta ayrıca belirtilmiştir.⁷³

Bu arada Türkiye'de meraların giderek azalmasıyla hayvanların beslenme sorunun ortaya çıkmasının ahır hayvancılığını teşvik etmesi, yem sanayisinin meydana getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu sebeple ülke hayvancılığının geliştirilmesinde sanayi yemini üretmek ve karma yem hazırlamaya uygun her türlü maddeyi iç ve dış pazarlardan temin edip bunları işleyecek tesisleri oluşturmak amacıyla, 99 yıl süre ve 5.300.000 lira sermaye ile Bakanlar Kurulunca 2 Kasım 1956'da Ankara'da Yem Sanayi Türk Anonim Şirketi kurulmuştur.⁷⁴

İlk fabrikayı 1958'de Ankara'da faaliyete geçiren bu şirket, akabinde hizmete soktuğu Konya, Erzurum ve İstanbul işletmeleriyle yıllık yem üretim kapasitesini 100.000 tona ulaştırmıştır.⁷⁵ Kısa sürede gelişen bu kuruluşun özel sektöre de bünyesinde yer verdiği bilinmektedir. Başlangıçta rağbet edilmeyen yemlerin zamanla hayvan üreticileri tarafından tercih edilmesi, yem sanayisinin kısa sürede büyümesinin önünü açmıştır. Çalışma kapasitesini genişleten bu endüstrinin finansmanının zamanla ihtiyacı karşılayamaması, 8 Şubat 1960'da sermayesini 15.900.000 liraya çıkarmasına yol açmıştır. Faaliyetinden itibaren et ve süt verimi bakımından yetersiz görülen büyükbaş hayvancılığa önemli ölçüde destek sağlayan Yem Sanayii TAŞ'ın 1959 yılına gelindiğinde yaklaşık 9.631 ton hayvan yemi satışı gerçekleştirdiği kabul edilmektedir.⁷⁶

DP Dönemi'nde yem sanayisinin kuruluşunun yanı sıra, köylerde hayvanların beslenme sorununu gidermek amacıyla yasal düzenlemelere de gidilmiş, 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununa 5618 sayılı Kanunla eklenen 3. maddeye dayanılarak hazırlanan Mera ve Yaylak Norm Talimatnamesi, 13 Mart 1957 tarihinde Bakanlar Kurulunca yürürlüğe konulmuştur.⁷⁷

72 Baykal, *a.g.m.*, s. 134-135: Türkiye'de hayvanların çoğunun beslenmesinde görülen tek yem usulünün kaldırılarak karma yem yöntemine geçilebilme, hayvancılığın gelişmesi bakımından önemli kabul edilmiştir. A. Remzi Akyıldız, "Mikroorganizmaların Yem Olarak Kullanılmaları", *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Zirai Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak 1959, s. 139.

73 BCA, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 81-510-3, Tarih: 07.04.1956.

74 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 144-90-6, Tarih: 02.11.1956; TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, *50 Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara, 1973, s. 44; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 301.

75 Baykal, *a.g.m.*, s. 137; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 301.

76 TC Sanayii ve Teknoloji Bakanlığı, s. 44-45; İsfendiyar Esat Kadaster, "Yem Endüstrisi Nasıl Çalışır?", *Zafer*, 6 Ağustos 1955, Sayı No: 2369; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 302.

77 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 145-118-17, Tarih: 13.03.1957.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

Mera ve Yaylak Norm Talimatnamesinin yürürlüğe girmesinden kısa bir sonra, muhtaç çiftçilere tohumluk dağıtımı ve çayır, mera konusunda gösterdiği yakın ilgi ve başarısından dolayı Konya Valisi Cemil Keleşoğlu’nun takdirname ile ödüllendirilmesine, 5442 sayılı Kanunun 9. maddesinin A fıkrasına göre, 7 Haziran 1957 tarihinde Bakanlar Kurulunca karar verilmiştir.⁷⁸

Tablo 4’te DP Dönemi’nde Türkiye’de çayır ve mera arazileri gösterilmiştir.

Tablo: 4. DP Dönemi’nde Türkiye’de Çayır ve Mera Arazileri (1950-1960)

Yıllar	Çayır ve Mera Arazileri (Hektar)
1950	37.806.000
1951	36.978.000
1952	34.789.000
1953	33.297.000
1954	32.441.000
1955	31.009.000
1956	29.489.000
1957	29.748.000
1958	29.134.000
1959	29.014.000
1960	28.658.000

Kaynak: İGM, 1959 *İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 210; DİE, *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 209; DİE, *Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963 İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 464, Ankara, 1964, s. 3 ;DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965*, Ankara, 1965, s. 219; DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968*, Yayın No: 580, Ankara, 1969, s. 164 ; DPT, *Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)*, Yayın No: 772-KD: 62, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1969, s. 43; Yurtoğlu, *a.g.e.*, s. 320.

Tablo 4’e göre, 1950 yılından 1960 yılına kadar olan dönemde çayır ve mera arazilerinde 1957 yılındaki küçük bir yükseliş dışında sürekli azalma kaydedilmiştir. 1950 yılında 37.806.000 hektar olan çayır mera arazisi 9.148.000 hektar azalmayla 1960 yılında 26.658.000 hektara inmiştir. Böylece 1950 yılından 1960 yılına kadar olan dönemde çayır ve mera arazilerinde %24,19 oranında bir azalma yaşanmıştır. Bu azalmada tarımda makineleşme ile birlikte ekilebilir arazi oranında yaşanan gelişmenin etkili olduğu bilinmektedir.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hayvancılığın beslenme sorunlarını gidermek için çayır ve mera arazilerine önem verilerek bunlardan en yüksek düzeyde verim alınmaya çalışılmıştır. Akabinde hayvanların ıslahı ve damızlık olarak yetiştirilmesinde gerekli inekhane, tay çiftliği ve boğa yetiştirme istasyonlarının tesis edilmesinde mera ve çayırılıklardan istifade edilmiştir.

Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında ordunun hayvan yemi darlığı çekmesi, alternatif yem ürünlerinden faydalanma tedbirlerini zorunlu hale getirmiştir. Hayvan yemlerine pancar küspesi, ayçiçeği, üzüm ve incir gibi bazı alternatif maddelerin ilavesi düşünerek bunların

78 BCA, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 146-29-18, Tarih: 07.06.1957; 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 9. maddesinin A fıkrası için Bk. TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 10.06.1949, s. 1032; *Resmî Gazete*, Sayı No: 7236, 18 Haziran 1949.

yedirilmesinde gerekli denemelerin yapılması için Zirai Kimya Enstitüsünün görüşlerinden istifade edilmiştir. Alınan bu tedbirlere rağmen fazla kesim ve yem kıtlığının giderilememesi nedeniyle hayvan sayılarında zaman zaman azalmalar görülmüştür.

DP'nin 14 Mayıs 1950'de iktidara gelmesinin hemen ardından mera arazileriyle ilgili yasal düzenlemelere gittiğini *Mera Normlarına Dair Yönetmeliği* yürürlüğe koymasından anlıyoruz. Buna ilaveten yüzbinlerce dönüm mera arazisi köy hükmü şahsiyetleri adına tespit ve tahsis çalışmalarına dâhil edilmiştir.

Buna ilave olarak 1952'de Prof. Dr. Ömer Tarman tarafından Ankara'da mera araştırmaları başlatılmış, Ankara ve Eskişehir tohum ıslah ve deneme istasyonlarında da, yem bitkisi münavebesi ile tohum üretimi konusunda girişimlerde bulunulmuştur. Aynı yılda çayır, mera ve yem bitkileri konusunda hazırlanarak yürürlüğe konulan proje kapsamında ülkenin muhtelif bölgelerindeki binlerce köyde on binlerce dekar yoncalık, korungalık ve numune meraları ihdas edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar harcamaları da beraberinde getirdiğinden Tarım Bakanlığı bütçesinden 1952 yılında teklif edilen 1.125.000 liralık ödenek dışında, 1960 yılına kadar olan dönemde toplamda 8.375.000 liralık bir tahsisat ayrılmıştır. Yoncalık, korungalık ve numune meralarının teşkil edilmesi ve çayır ve meralarıyla ilgili yapılan bu düzenlemeler sayesinde milyonlarca hayvanın beslenme ihtiyacına yardım edilerek sayılarının artırılmasına ön ayak olunmuştur.

Hayvan sayılarının yıldan yıla artıp onların mahsullerinden faydalanılması, ülkede birçok sektörün gelişmesine yardımcı olmuştur. Büyük ve küçükbaş hayvanlardan süt, yoğurt ve yağ ürünleri elde edilmesiyle bu alanda teşkil edilen sektörler: et elde edilmesiyle kasap, aşçılık ve lokanta sektörlerine; deri elde edilmesiyle ayakkabı, çanta, cüzdan, kemer ve giyim sektörlerine destek sağlanmıştır. Ayrıca ihtiyaç fazlası hayvan mamullerinin yurt dışına ihracı, ülkeye milyonlarca lira döviz kazandırılmasına da yol açmıştır. Bunlara ilaveten Milli Mücadele Dönemi ve öncesinde yaşanan savaşlarda hayvanlardan yararlanılmasıyla savunma sektörüne, barış zamanlarında taşımacılıkta yararlanılmasıyla ulaşım sektörüne, tarlaların ekimi ve mahsullerin biçiminde faydalanılmasıyla da tarım sektörüne destek temin edilmiştir.

Netice itibarıyla çayır ve mera arazilerinin hayvanların beslenmesinde önemli bir işlevi yerine getirmesi, başta hayvancılık sektörü olmak üzere birçok sektöre destek olmasının yanı sıra mamullerinin dış ülkelere ihracıyla da milli ekonomiye önemli katkılar sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-102-4, Tarih: 03.04.1929.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-102-18, Tarih: 04.11.1929.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 21-44-9, Tarih: 21.06.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-102-34, Tarih: 05.08.1930.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-103-11, Tarih: 02.04.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-103-18, Tarih: 15.07.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 18-103-20, Tarih: 24.08.1931.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 68-75-17, Tarih: 15.09.1936.

_____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 85-117-4, Tarih: 23.01.1939.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan
Etkileri (1923-1960)

- _____, Yer Bilgisi: 30-10-0-0/ 52-339-8, Tarih: 26.02.1941.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 115-98-20, Tarih: 09.03.1948.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 119-49-14, Tarih: 13.06.1949.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 123-59-18, Tarih: 20.07.1950.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 125-29-4, Tarih: 09.04.1951.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 132-35-14, Tarih: 28.04.1953.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 135-35-10, Tarih: 05.04.1954.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 136-74-10, Tarih: 18.08.1954.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 138-112-5, Tarih: 24.01.1955.
- _____, Yer Bilgisi: 30-1-0-0/ 81-510-3, Tarih: 07.04.1956.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 144-90-6, Tarih: 02.11.1956.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 145-118-17, Tarih: 13.03.1957.
- _____, Yer Bilgisi: 30-18-1-2/ 146-29-18, Tarih: 07.06.1957.

II. RESMÎ YAYINLAR

A. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Kanunlar Dergisi, Zabıt Ceridesi ve Tutanak Dergisi

TBMM, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 4, 07.06.1926, s. 977.

- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 2, C. 5, 21.06.1927, s. 448.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 4, C. 13, 05.07.1934, s. 988.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 16, 20.01.1936, s. 171-179.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 07.01.1938, s. 101-102.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 5, C. 18, 23.03.1938, s. 169-170.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 06.06.1945, s. 686-688.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 7, C. 27, 11.06.1945, s. 696.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 29, 18.06.1947, s. 755.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 10.06.1949, s. 1032.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 31, 07.06.1949, s. 929-930.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 8, C. 32, 22.03.1950, s. 1301-1309.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 9, C. 35, 03.07.1953, s. 802.
- _____, *Kanunlar Dergisi*, Dönem: 10, C. 37, 25.03.1955, s. 751-754.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 4, Toplantı: 2, C. 15, 50. Birleşim, 15.05.1933, s. 82.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 6, Toplantı: F, C. 2, 14. Birleşim, 22.05.1939, s. 162.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: F, C. 2, 22.05.1939, s. 50.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: 1, C. 11, 27.05.1940, s. 44.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Varidat Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: 2, C. 18, 26.06.1940, s. 32.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 26. Birleşim, 24.05.1943, s. 157.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1943 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 7, Toplantı: F, C. 2, 24.05.1943, S. Sayısı: 47, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 154.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 58. Birleşim, 22.05.1944, s. 132.

- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1944 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 7, Toplantı: 1, C. 10, 22.05.1944, S. Sayısı: 120, TBMM Matbaası, Ankara, 1944, s. 137.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu, Dönem: 7, Toplantı: 2, C. 17, 21.05.1945, S. Sayısı: 103, TBMM Basımevi, Ankara, 1945, s. 126-127.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, S. Sayısı: 133, TBMM Basımevi, Ankara, 1949, s. 56.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1949 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 8, Toplantı: 3, C. 16, 21.02.1949, C Cetveli, s. C/3.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 55. Birleşim, 24.02.1950, s. 1190.
- _____, *Tutanak Dergisi*. Dönem: 8, Toplantı: 4, C. 24, 56. Birleşim, 25.02.1950, s. 1251.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1951 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 1, C. 5, 19.02.1951, s. 395.
- _____, *Tutanak Dergisi*, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 42. Birleşim, 20.02.1952, s. 367.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1952 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 20.02.1952, S. Sayısı: 50, TBMM Basımevi, Ankara, 1952, s. 234.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1952 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 2, C. 13, 20.02.1952, s. 357.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 16.02.1953, S. Sayısı: 108, TBMM Basımevi, Ankara, 1953, s. 238.
- _____, *Tutanak Dergisi*, 1953 Yılı Gider Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 3, C. 20, 16.02.1953, s. 385.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Komisyonu Raporu, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 18.02.1954, S. Sayısı: 109, TBMM Basımevi, Ankara, 1954, s. 385.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1954 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 9, Toplantı: 4, C. 28, 18.02.1954, s. 286, 398.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Dönem: 10, Toplantı: F, C. 1, 3. Birleşim, 24.05.1954, s. 31.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 5, 18.02.1955, s. 350-351.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1955 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 1, C. 5, 18.02.1955, s. 365.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, S. Sayısı: 59, TBMM Matbaası, Ankara, 1956, s. 278-279.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1956 Yılı Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 2, C. 10, 20.02.1956, s. 385.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan
Etkileri (1923-1960)

- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1957 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 20.02.1957, S. Sayısı: 61, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 264.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 10, Toplantı: 3, C. 17, 20.02.1957, s. 440.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, 1958 Yılı Bütçe Kanunu Lâyihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, S. Sayısı: 31, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 234.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 1, C. 2, 19.02.1958, s. 416.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 2, C. 7, 20.02.1959, s. 363, 371.
- _____, *Zabıt Ceridesi*, Masraf Bütçeleri, Dönem: 11, Toplantı: 3, C. 12, 19.02.1960, s. 365.

KURUCU MECLİS (KM), *Tutanak Dergisi*, Gider Bütçeleri, 20.02.1961, s. 344.

B. Resmi Gazete

Resmi Gazete, Sayı No: 407, 29 Haziran 1926.

- _____, Sayı No: 639, 21 Temmuz 1927.
- _____, Sayı No: 2752, 15 Temmuz 1934.
- _____, Sayı No: 3218, 29 Ocak 1936.
- _____, Sayı No: 3807, 13 Ocak 1938.
- _____, Sayı No: 3869, 30 Mart 1938.
- _____, Sayı No: 6030, 13 Haziran 1945.
- _____, Sayı No: 6640, 24 Haziran 1947.
- _____, Sayı No: 7231, 13 Haziran 1949.
- _____, Sayı No: 7236, 18 Haziran 1949.
- _____, Sayı No: 7467, 27 Mart 1950.
- _____, Sayı No: 8454, 10 Temmuz 1953.
- _____, Sayı No: 8970, 1 Nisan 1955.

C. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) Yayınları

İGM, *Tarım İstatistikleri 1928-1936*, Yayın No: 93, Ankara, 1937, s. 4.

- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1937-1938*, Yayın No: 129, Ankara, 1938, s. 65.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 141, Ankara, 1940, s.104.
- _____, *İstatistik Yıllığı 1938-1939*, Yayın No: 142, Ankara, 1939, s. 159.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 160, Ankara, 1941, s. 110.
- _____, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, Yayın No: 159, Ankara, 1940, s. 192.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Yayın No: 192, Ankara, 1942, s. 110.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1941-1942*, Yayın No: 198, Ankara, 1948, s. 109.
- _____, *İstatistik Yıllığı 1942-1943*, Yayın No: 226, Ankara, 1944, s. 141.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1942-1945*, Yayın No: 253, Ankara, 1947, s. 165.

- _____, İstatistik Yıllığı 1942-1945, Yayın No: 255, Ankara, 1946, s. 219.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1947-1950*, Yayın No: 330, Ankara, 1951, s. 168.
- _____, İstatistik Yıllığı 1948, Yayın No: 285, Ankara, 1948, s. 249.
- _____, İstatistik Yıllığı 1949, Yayın No: 303, Ankara, 1949, s. 155.
- _____, İstatistik Yıllığı 1951, Yayın No: 332, Ankara, 1951, s. 230.
- _____, *Küçük İstatistik Yıllığı 1951*, Yayın No: 343, İstanbul, 1952, s. 174.
- _____, İstatistik Yıllığı 1952, Yayın No: 342, Ankara, 1953, s. 243.
- _____, İstatistik Yıllığı 1953, Yayın No: 360, Ankara, 1953, s. 216.
- _____, *1959 İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 380, Ankara, 1959, s. 210.
- DİE, İstatistik Yıllığı 1960-1962, Yayın No: 460, Ankara, 1962, s. 209.
- _____, *Tarım İstatistikleri Özeti 1942-1963 İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 464, Ankara, 1964, s. 3.
- _____, *1963 Türkiye İstatistik Yıllığı*, Yayın No: 490, Ankara, 1963, s. 197.
- _____, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1964/1965*, Ankara, 1965, s. 219.
- _____, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1968*, Yayın No: 580, Ankara, 1969, s. 164.
- TÜİK, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, Yayın No: 3361, Ankara, 2009, s. 223.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Yayın No: 3493, Ankara, 2010, s. 193.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2010*, Yayın No: 3641, Ankara, 2011, s. 192.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2011*, Yayın No: 3890, Ankara, 2012, s. 207.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2012*, Yayın No: 4132, Ankara, 2013, s. 191.
- _____, *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Yayın No: 4361, Ankara, 2014, s. 200.

III. SÜRELİ YAYINLAR

A. Dergiler

Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi (1945-1948)

İktisadi Yürüyüş (1950)

Köy Postası (1949)

Tabiat ve İnsan (1968)

Tarım Bakanlığı Dergisi (1948)

Tarım Dergisi (1952)

Türk Ekonomisi (1954)

Ziraat Dergisi (1959)

Ziraat Dünyası (1952-1957)

Ziraat Mecmuası (1953)

B. Gazeteler

Akşam (8 Ocak 1942)

Anadolu (8 Ocak 1941)

Cumhuriyet (17 Nisan 1947)

Haber (11 Ocak 1939)

Milliyet (12 Ocak 1931)

Son Posta (9 Ocak 1942)

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan
Etkileri (1923-1960)

Son Telgraf (10 Ocak 1942)
Tan (14 Ocak 1942)
Tasvir-i Efkâr (13 Haziran 1941)
Ulus (2 Aralık 1934)
Vakit (12 Ocak 1931)
Vatan (29 Ağustos 1940)
Yarın (9 Ocak 1931)
Yeni Asır (10 Ocak 1940)
Yeni Sabah (10 Mayıs 1942)
Zafer (6 Ağustos 1955)

IV. KİTAPLAR

AKSOY, Suat (1969, *100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
AKTAN, Reşat (1968), *Türkiye İktisadı*, C. 1, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
ARAR, İsmail (1968), *Hükümet Programları 1920-1965*, İstanbul: Burçak Yayınevi.
CİLLOV, Haluk (1962), *Türkiye Ekonomisi*, 2. Basım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
_____ (1967), *Türkiye Ekonomisi Bünyesi*, İstanbul: Özel İktisadi ve Ticari İlimler Yüksek Okulu Yayınları.
ÇALGÜNER, Cemil (1958), *Türkiye’de Hayvancılığın Önemi ve İnkişaf Çareleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları.
ZİRAAT VEKÂLETİ (1957), *Devlet Üretme Çiftlikleri Umum Müdürlüğü*, Hazırlayan Hamdi Tuncer: Ankara.
DPT (1969), *Kalkınan Türkiye, (Rakamlarla 1923-1968)*, Yayın No: 772-KD: 62, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
_____ (1972), *Genel Tarım Politikaları ve Sorunları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.
EROĞUL, Cem (1970), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: Sevinç Matbaası.
FAO (1962), *Türkiye Raporu*, Ankara: TC Ziraat Bankası Yayınları.
TARIM BAKANLIĞI TEŞKİLAT PROJE GRUBU (1964), *Tarım Hizmetleri ve Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi Hakkında Rapor*, Ankara.
TCSANAYİİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI (1973), *50 Yılda Türk Sanayii*, Ankara: Mars Matbaası.
YURTOĞLU, Nadir (2017), *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
ZEYTİNOĞLU, Erol (1978), *Türkiye Ekonomisi*, 6. Basım, İstanbul: Met/er Matbaası.

V. MAKALELER

AKYILDIZ, A. Remzi (1959), “Mikroorganizmaların Yem Olarak Kullanılmaları”, *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Zirai Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak, s. 139-140.
BAYKAL, İzzet (1959), “Hayvancılığımız ve Yem Sanayi”, *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Zirai Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak, s. 132-138.
“Beş Senelik Hayvan Neslinin Islahı Programı”, *Yeni Asır*, 10 Ocak 1940, Sayı No: 10354.

- BİRANT, Hikmet (1952), "Step Meraları İçin", *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 15, Yıl: 1 Ekim, s. 25.
- "Bu Sene Koyunlar Geçen Seneye Nispetle Epeyce Pahalı Satıldı", *Anadolu*, 8 Ocak 1941, Sayı No: 8407.
- "Bursa'da Hayvan Sergisi Açılacak", *Yarın*, 9 Ocak 1931, Sayı No: 382.
- ERKUN, Vecdet (1950), "Hayvancılığımızın Kalkınmasında Çayır ve Meracılığın Önemi", *İktisadi Yürüyüş*, C. 11, S. 248, Yıl: 11, 30 Nisan, s. 6.
- _____, "Memleketin İstikbalinin İlgilendiren Bir Konu: Çayır ve Mera Davamız", *İktisadi Yürüyüş*, C. 11, S. 258, Yıl: 11, s. 7.
- _____, (1952), "Çayır ve Mera Tekniğinde Araştırma Konularımız", *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 5, Yıl: 1 Ekim, s. 44.
- "Et Bolluğu Nihayet Başladı", *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1947, Sayı No: 8142.
- "Et Fiyatı", *Milliyet*, 12 Ocak 1931, Sayı No: 1769.
- "Et Fiyatları Gene Yükseldi", *Haber*, 11 Ocak 1939, Sayı No: 2491.
- "Et Fiyatları Niçin Pahalı", *Vakit*, 12 Ocak 1931, Sayı No: 4675.
- FELEK, Burhan (1940), "Yine Et Bahsi", *Vatan*, 29 Ağustos, Sayı No: 11.
- HARLAN, Jack R. (1953), "Türkiye'de Hayvan Yemi Nebatlarının Toplanması", Çeviren Muzaffer Atakan, *Ziraat Mecmuası*, S. 3, Temmuz, s. 174-180.
- "İhracı Yasak Olan Yapağılar Yurt Dışına Nasıl Kaçırılıyor", *Son Telgraf*, 10 Ocak 1942, Sayı No: 1737.
- KADASTER, İsfendiyar Esat (1945), "Türkiye Yem Endüstrisi", *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 847.
- _____, (1948), "Birkaç Yardımcı Yem Üzerinde İncelemeler", *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Dergisi*, C. 10, S. 19, Yıl: 5, Nisan, s. 103.
- _____, (1955), "Yem Endüstrisi Nasıl Çalışır?", *Zafer*, 6 Ağustos, Sayı No: 2369.
- _____, (1957), "Türkiye Yem Endüstrisinin Kuruluşu Hakkında Bir İnceleme", *Ziraat Dünyası*, S. 95, Yıl: 8 Aralık, s. 4-11.
- KERESTECİOĞLU, Şeyda (1948), "Çayırova Teknik Bahçıvanlık Okulu", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, s. 241-243.
- KIRAÇ, Numan (1954), "Besili Hayvancılık", *Türk Ekonomisi*, S. 132, Yıl: 12, Haziran, s. 167.
- "Koordinasyon Heyetinin Yeni Kararı", *Akşam*, 8 Ocak 1942, Sayı No: 8337.
- KÖYLÜ, Kazım (1954), "Türkiye Ziraatında Özellikle Produktivite ve Envestisman İmkânları", *Türk Ekonomisi*, S. 127, Yıl: 12, Ocak, s. 9.
- KUŞCUOĞLU, Fuat (1949), "Hayvanlarımızı Besleyen Meralar ve Çayırlar", *Köy Postası*, S. 62, Yıl: 5, Temmuz, s. 14.
- "Oyunun Çekisine 70, Et Fiyatlarına da 15 Kuruş Zam Yapıldı", *Son Posta*, 9 Ocak 1942, Sayı No: 4107.
- OKANAY, Niyazi (1948), "Çayırıcılık", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 12, Yıl: 2, Eylül, s. 18.
- _____, (1948), "Meralar; Bakım İslah ve İşletmeleri", *Tarım Bakanlığı Dergisi*, S. 12, Yıl: 2, Eylül, s. 8-11.
- ÖKMEN, Nedim (1954), "Ziraatta Çok Büyük İnkişaf Kaydedildi", *Türk Ekonomisi*, S. 128, Yıl: 12, Şubat, s. 49.
- ÖZKÖK, Abdi (1959), "Türkiye Ziraatında Hayvan Meskenleri Meselesi", *Ziraat Dergisi*, S. 179-180, Yıl: 19, Mart-Nisan, s. 18.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Çayır ve Meraların Hayvancılığın Gelişimine Olan Etkileri (1923-1960)

- TARMAN, Ömer (1959), “Türkiye’de Hayvan Yemi Çayır ve Mera Davası”, *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Zirai Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak, s. 90-92.
- TOPRAK, Zafer (1988), “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara, s. 19-35.
- TOSUN, Osman (1959), “Türkiye’nin Hububat Problemleri”, *Ziraat Dergisi Özel Sayısı, Zirai Öğretimde 110 Yıl*, S. 176-177, Yıl: XIX, Aralık-Ocak, s. 93-98.
- “Trakya’da Hasat İşleri Başladı”, *Tasvir-i Efkâr*, 13 Haziran 1941, Sayı No: 4740-384.
- UNAT, Hamdi (1952), “Köy Kalkınmasında veya Zirai Kalkınmada Ziraat Teşkilatının Rolü”, *Ziraat Dünyası*, S. 31, Yıl: 3, Ağustos, s. 6.
- ÜZÜMERİ, Ekrem (1948), “Çayır”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, s. 239-240.
- YURTMEN, Vahdi (1952), “Meradan Çayıra”, *Tarım Dergisi*, C. 1, S. 4, 1 Eylül, s. 58.
- _____ (1952), “Mera ve Çayır”, *Tarım Dergisi*, S. 5, Yıl: 1 Ekim, s. 69.
- “Yüksek Fiyatla Et Satılmayacak”, *Tan*, 14 Ocak 1942, Sayı No: 2299.
- YÜRÜKER, H. Cahit (1968), “Yurdumuzda Tabiatı Koruma Yönünden Meraların Önemi”, *Tabiat ve İnsan*, S. 1, Yıl: 2, Ocak, s. 46-47.

VI. TEZLER

- ALTIN, Murat (1972), *Erzurum Şartlarında Azot, Fosfor ve Potasyumlu Gübrelerin Tabii Çayır ve Meranın Ot Verimine, Otun Ham Protein ve Ham Kül Oranına ve Bitki Kompozisyonuna Etkileri Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ZENGİN, Hüseyin (1993), *Erzurum Aşkale Yöresinde Tabii Çayır ve Meralarda Bulunan Bitkiler, Yoğunlukları ve Oluşturdukları Topluluklar Üzerine Çalışmalar*, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

VII. DİJİTAL KAYNAKLAR

- Hayrettin Ekiz, Çayır ve Mera Yönetimi, <https://docplayer.biz.tr/106669877-Cayir-ve-mera-yonetimi-prof-dr-hayrettin-ekiz-2017.html>; Erişim Tarihi: 06.05. 2020.
- <http://www.bingol.edu.tr/documents/Tarla%20Bitkileri.pdf>, Erişim Tarihi: 06.05.2020.